

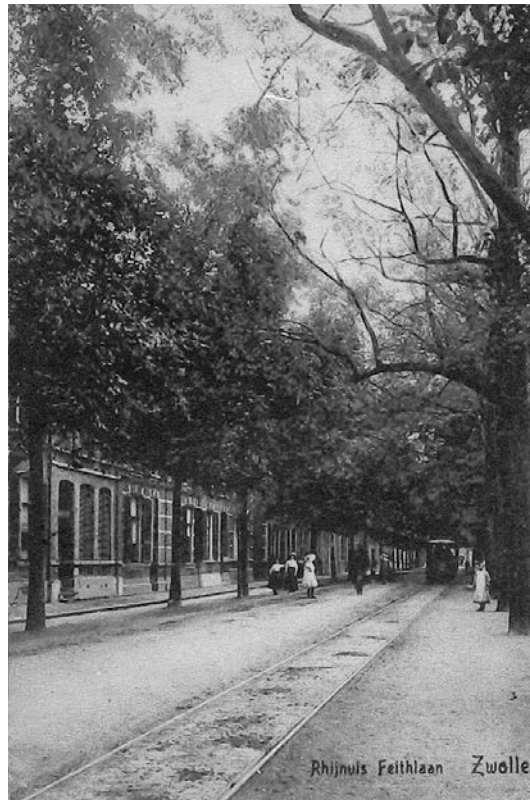

Eén oorlog, vele herinneringen

Herdenken in Zwolle 1945 - 2000

22e jaargang 2005 nummer 3 - € 5,75

Annèt Bootsma-
van Hulten en
Wim Huijsmans

Groeten uit Zwolle

Rhijnvis Feithlaan

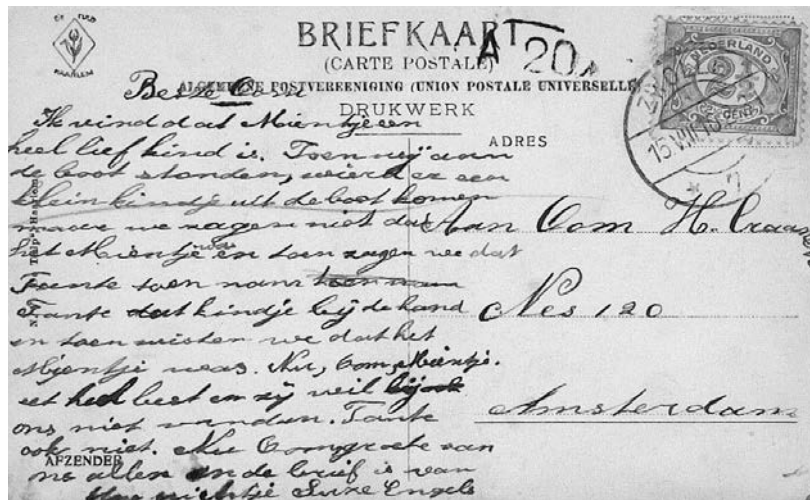
Poststempel 15 augustus 1910

'Beste Oom

Ik vind dat Mientje een heel lief kind is. Toen wij aan de boot stonden, werd er een klein kindje uit de boot komen maar we zagen niet dat het Mientje was en toen zagen we dat Tante nam dat kindje bij de hand en toen wisten we dat het Mientje was. Nu, Oom, Mientje eet heel best en zij wil bij ons niet vandaan. Tante ook niet. Nu Oom, groeten van ons allen en de brief is van uw nichtje Suze Engels.'

Suze Engels was bijna tien jaar toen zij deze Ansichtkaart aan haar oom Craanen in Amsterdam schreef, broer van haar moeder Johanna Craanen. Haar tante en driejarige nichtje Mientje waren met de boot van Amsterdam gekomen voor een logeerpartijtje. Zwolle onderhield via de Zuidoostzee een regelmatige bootverbinding met Amsterdam, die tot kort na de Tweede Wereldoorlog gefunctioneerd heeft. Suzes vader Willem Engels dreef samen met zijn broer een destijds bekend poeliersbedrijf aan de Thomas a Kempisstraat. Het gezin Engels woonde in 1910 aan de Filosofenallee 4, om de hoek van de afgebeelde Rhijnvis Feithlaan, wellicht de reden dat juist deze kaart verstuurd werd. De familie verhuisde later naar De Belten in Herfte.

Suzes nichtje Mientje Craanen groeide op in Amsterdam, trouwde daar met Berend van der Linde en verhuisde in 1940 naar Maastricht. Toevallig-gerwijs woont hun zoon, prof. dr. R. van der Linde, tegenwoordig ook in Zwolle, aan de Kuyperhuislaan op een steenworp afstand van de plek waar vroeger de familie Engels woonde. Bij het overlijden van zijn moeder in 2004 vond hij in haar nalatenschap deze kaart en stelde hem ter beschikking voor deze rubriek.

(Particuliere collectie)

Redactioneel

Inhoud

Na een paar themanummers heeft de redactie van het *Zwols Historisch Tijdschrift* ervoor gekozen om weer eens de diversiteit van het historisch bedrijf zichtbaar te maken. 'Zwols Historisch Mengelwerk' zou een mooie oude term zijn voor de inhoud van dit nummer.

Drie grote artikelen behandelen drie zeer diverse onderwerpen. Jeanine Otten haalt met de gebroeders Stuiver herinneringen op aan hun voormalige Zwolse Lak- en Nikkelfabriek. Ook wetenswaardigheden over het Eiland, waar het bedrijf lange tijd gevestigd was, passeren de revue. Over een geheel ander soort herinneringen gaat het artikel van Kees Ribbens. Hij behandelt de wijze waarop Zwollenaren in de naoorlogse periode tot 2000 de Tweede Wereldoorlog hebben herdacht en de veranderingen die zich hierbij hebben voorgedaan. Steeds meer is bezinning op heden en toekomst een centraal herdenkingselement geworden. Naar aanleiding van de herinrichting van park de Wezenlanden heeft Trudy van Es een stuk geschreven over de oorsprong van dit park. Diverse plannen hebben ten grondslag gelegen aan het huidige park. Geldgebrek blijkt een rode draad in de geschiedenis van het park te zijn.

De drie grote artikelen zijn verluchtigd met een stuk van Willem van der Veen over een onbekende paragraaf uit de Zwolse sportgeschiedenis, het motorpolo. Bekende Zwollenaar Jo Land was een van de motoren achter deze curieuze sport.

Drie, ook zeer diverse, boekbesprekingen completeren dit nummer. Twee proefschriften worden besproken. Het ene proefschrift gaat over de bijna vergeten Zwolse literator Meindert Boss (alias J.K. van Eerbeek), het tweede over religieuze vrouwenhuizen aan het einde van de Middeleeuwen. Persoonlijk herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog vormen de inhoud van het derde besproken boek.

Groeten uit Zwolle Annèt Bootsma-van Hulten
en Wim Huijsmans 98

Hoe een stuiver op zijn kant kan vallen:
De Zwolse Lak- en Nikkelfabriek van
de firma Stuiver & Zonen Jeanine Otten 100

Eén oorlog, vele herinneringen
Herdenken in Zwolle 1945 - 2000
Kees Ribbens 109

Zwolse sport van vlak na de oorlog:
Voetballen op een motorfiets
Willem van der Veen 116

Park de Wezenlanden Trudy van Es 119

Boekbesprekingen 129

Recent verschenen 135

Mededelingen 137

Auteurs 138

*Omslag: Het Zwolse oorlogsmonument in het Ter Pelk-
wijkpark van de hand van Titus Leeser. (Foto Malherbe,
Gem. Zwolle, collectie HCO)*

Hoe een stuiver op zijn kant kan vallen:

De Zwolse Lak- en Nikkelfabriek van de firma Stuiver & Zonen

Jeanine Otten

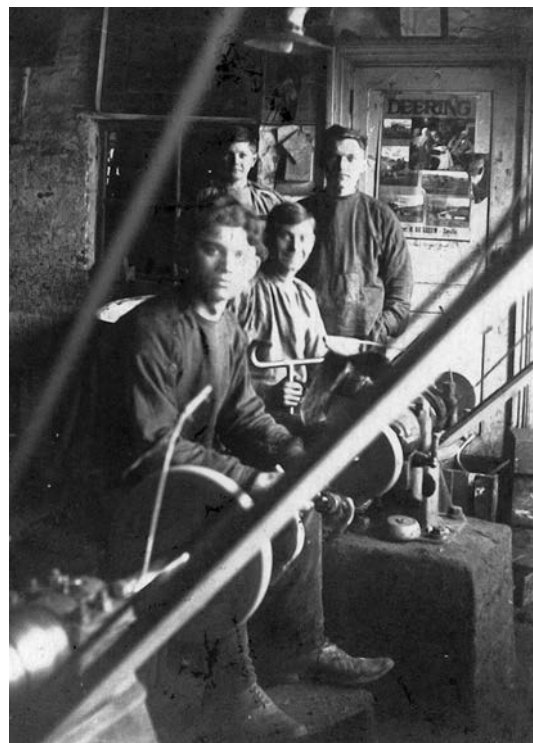
Vanaf 1919 tot 1971 was aan de Waterstraat, eerst op nummer 124a, later ook op de nummers 92, 94, 96 en 100 de Zwolse Lak- en Nikkelfabriek van de firma J. Stuiver & Zonen gevestigd. Blijkens een prijscourant van maart 1927 kon men hier motorrijwielen zoals Douglas, Harley Davidson, Excelsior en Indian in alle kleuren laten emailleren en diverse rijwielonderdelen laten vernikkelen. Nikkel is een zilverkleurig, glanzend, hard, corrosiebestendig smeedbaar metaal. In de fabriek werden voorwerpen in een zogenaamd nikkelbad (een oplossing van complexe nikkelverbindingen) gedompeld en op die manier vernikkeld. Tevens verkocht men 'kachel-ornamentwerk, gaslampen, gasbars en etalages

tegen scherp concurreerende prijzen' en waren de prijzen voor het opnieuw polijsten en vernissen van ganglampen 'zeer billijk'. Stichter van het bedrijf was Jan Jans Stuiver (geb. 1874 te Luinjeberd, Friesland). Hij was gehuwd met Wietske Brandsma (geb. 1875 te Oudehaske). Het echtpaar kreeg vijf kinderen, dochter Jikke (geb. 1897 te Oudehaske), zoon Sipke (geb. 1898 te Nijehaske), zoon Jan (geb. 1900 te Winschoten), dochter Tietje (geb. 1901 te Groningen) en dochter Willempeje (geb. 1903 te Leeuwarden). Aanvankelijk was Jan Jans Stuiver veenwerker, later metaalslijper. Als metaalslijper werkte hij in verschillende fietsenfabrieken in Amersfoort, Leeuwarden en Heerenveen.

Sipke Stuiver tussen het koper- en het nikkelbad, circa 1920. (Particuliere collectie)

Rechts: Personeel van de firma Stuiver aan het polijsten, circa 1920. (Particuliere collectie)

In november 1912 vestigde het gezin Stuiver zich, komend uit Leeuwarden, in de noordelijke binnenstad van Zwolle op Eiland 5, later op Waterstraat 124a. Als beroep gaf Jan Jans Stuiver 'vernikkelaar' op. Hij begon in 1913 met L. Mulder een galvaniseer- en nikkelinrichting in de Bitterstraat, in het pand van de vroegere Koekfabriek van Brinkman.¹ De koekoven bleef in de werkplaats aanwezig. In 1918 gingen ze uit elkaar en in 1919 richtte J.J. Stuiver aan de Waterstraat 124a een eigen werkplaats in lakken, polijsten en vernikkelen van metalen op, de firma J.J. Stuiver & Zn.² Misschien heeft L. Mulder hem uitgekocht, maar hoe Stuiver precies aan het benodigde geld voor de start van zijn fabriek was gekomen, is onbekend. Kleinzoons Henk en Jan Stuiver, de laatste twee eigenaren van het in 1993 opgeheven bedrijf, vertelden anno 2004 dat hun opa tijdens en na de Eerste Wereldoorlog door speculatie en de geldontwaarding van de Duitse mark kapitaal verloren had. J.J. Stuivers zonen Sipke (van beroep metaalslijper en vernikkelaar) en Jan (van beroep lakker) waren ook werkzaam in het bedrijf.

Het gezin Stuiver verhuisde nog een paar keer: van 1919 tot 1924 woonden ze op Lindestraat 52 in Assendorp, daarna tussen 1924 en 1926 in Ittersum en tot slot van 1926 tot 1935 weer in Assendorp op Sallandstraat 10. In januari 1928 overleed Wietske Stuiver-Brandsma, nog geen 53 jaar oud. Jan Jans Stuiver hertrouwde op 11 juni 1929 met Janna ter Heide (geb. 1883 te Meppel), maar het huwelijk mocht niet lang duren: in januari 1935 overleed ook zij. Jan Jans Stuiver verhuisde in juni van datzelfde jaar naar Utrecht. Hij overleed in 1950 te Ermelo.

Hoe het stuivertje verder rolde

In 1927 werden Sipke en Jan eigenaren van de fabriek, nu gevestigd aan Waterstraat 92. Een jaar later kocht Sipke zijn broer uit en was hij de enige eigenaar van de firma. Jan Stuiver werd garagehouder en dreef tevens een taxibedrijf aan de Groenestraat 47 in Assendorp. Sipke huwde op 9 juni 1925 met Dieka Nijland (geb. 1903 te Zwolle). Zij kregen drie kinderen: dochter Wietske (geb. 1926), zoon Henk (Hendrik Jan, geb. 1928) en zoon Jan (Jan Jans, geb. 1930). De kinderen

groeiden op in Assendorp aan de Papaverstraat 3. Henk en Jan werkten vanaf 1942, respectievelijk 1952 in de fabriek aan de Waterstraat.³

In maart 1965 namen Henk en Jan het bedrijf over van hun vader. De broers voerden een modernere bedrijfsvoering en verzinkten voor de bouw, industrie en de automobielsector. Behalve de bedrijfsvoering veranderde in 1965 ook de naam van het bedrijf van de 'Zwols Lak- en Nikkelfabriek van S. Stuiver' in 'Zwols Galvanisch Bedrijf fa. Gebr. Stuiver'. Vanwege de sanering van de noordelijke binnenstad, met name van het Eiland, in de tweede helft van de jaren zestig moest de firma de panden in de Waterstraat verlaten. Deze stonden op de nominatie om te worden gesloopt. Begin 1971 verhuisde het bedrijf vanuit de binnenstad naar een modern onderkomen op industrieterrein 'De Blokjes' (Marslanden). Op 29 januari 1971 opende wethouder G. Runhaar aan de Ampèrestraat 10 het nieuwe galvano-technische bedrijf. Ruim twintig jaar later, eind 1993, beëindigden de broers hun werkzaamheden daar en viel het doek voor het Zwols Galvanisch Bedrijf van de firma Gebr. Stuiver.

Jeugdhervindingen

Tijdens een bezoek aan het Historisch Centrum Overijssel in 2004 haalden Henk en Jan Stuiver aan de hand van oude foto's van het bedrijf en van het

Personeel van de firma Stuiver aan het polijsten, circa 1925. Staande de gebroeders Stuiver, links Sipke, rechts Jan. (Foto Willem Eelsingh, particuliere collectie)

Twee foto's van de medewerkers van de firma Stui-ver voor de fabriek in de Waterstraat, genomen omstreeks 1928. Op de overzichtsfoto links eigenaar Sipke Stuiver, geheel rechts zijn broer Jan Stuiver. In close-up links weer Sipke Stuiver, derde van links Herman de Graaf (bijgenaamd Baf), derde van rechts Spijkerman. (Foto's Eelsingh Zwolle, particuliere collectie)

oude Eiland herinneringen op aan hun jeugd in de noordelijke binnenstad. Waterstraat 92 was tevens een graanpakhuis waar ook zout was opgeslagen. Op Waterstraat 94 was een poort die toegang gaf tot het bedrijf. In het kleine huisje Waterstraat 100 woonde, voordat dit pand omstreeks 1947 bij de fabriek werd getrokken, Dirkje ter Beeke (geb. Zwolle 1870), een oude vrouw die tot en met 1940 in haar woning een snoepwinkeltje dreef. Tot eind 1929 deed ze dat samen met haar zuster Maria ter Beeke (geb. 1858- overl. 1929), aanvankelijk tot circa 1915 aan de Drietrommeltjessteeg 10 en daarna aan de Waterstraat 100. Namen van oud-Eilandbewoners als de families Opdam, Vermaning, Klappe, Bieleveld en De Leeuwe riepen levendige herinneringen op, evenals oude foto's van pakhuizen in de Klokkesteeg en het logement 'De Posthoorn' van Rinke de Vries in de Drietrommeltjessteeg.⁴ Volgens Jan was het Eiland een gezellige buurt. Er was altijd wel wat te doen. In de logementen verbleven tijdelijk allerlei schilderachtige figuren zoals marskramers, maar ook mannen die er permanent woonden. Zo woonde op Drietrommeltjessteeg 14 in logement 'De Vriendschap' een oud-Indiëganger, Rinus Veterman (geen familie van Ruben

Veterman), die aldoor heen en weer over het Eiland wandelde. Een ander bekend Zwols type dat veel op het Eiland was te vinden, was Gijs de Boek-lappe. Sommige Eilandbewoners waren van een ruig slag. Op een nacht was Henk aan het werk in de Waterstraat, toen Willem de Vries stomdronken met een getrokken mes binnenkwam. Door Willem in een stevige houdgreep te nemen kon Henk hem het mes op tijd ontfutselen. Een broer van deze Willem stichtte brand in zijn eigen woning op het Eiland, maar redde als eerste zijn kostbare televisie.

Crisis- en oorlogsjaren

In de crisisjaren moest boven een rekening van tien gulden een zegel betaald worden. Daarom werden zuinigheidshalve de rekeningen gesplitst. Rijwielhandelaren waren over het algemeen slechte betalende. Het was de taak van Jan (ook na de oorlog) om met een boekje langs de deur te gaan en aan het voldoen van de rekening te herinneren. Lange tijd werd men per week uitbetaald. Jan her-

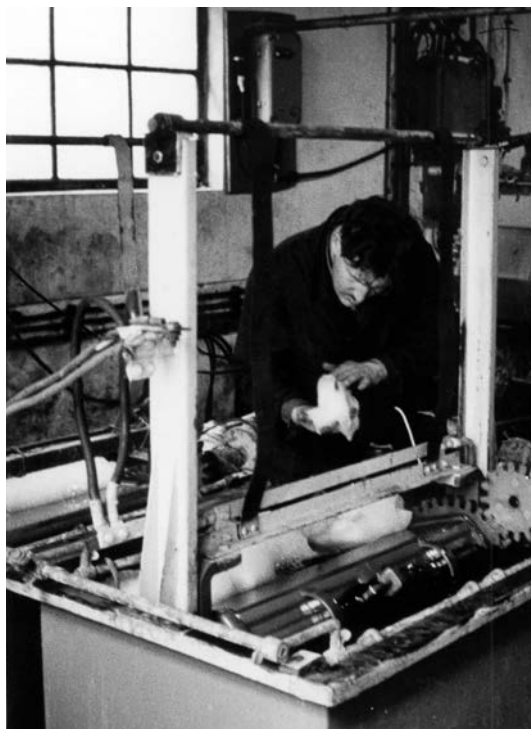
innert zich nog dat hij, als een van de bazen van het bedrijf, aan het eind van de jaren zestig ongeveer f 70,- per week overhield.

Medewerkers van de firma Stuiver aan het polijsten, 1952. (Particuliere collectie)

Medewerkers van de firma Stuiver circa 1954. Staande vanaf links: Sipke Stuiver, Johnny, Contermans, onbekend, Jan La Faille. Zittend vanaf links: Jan Stuiver, Herman de Graaf, Reindert Elbrink, Henk Stuiver, onbekend, Albert Bremer. (Particuliere collectie)

Jan Stuiver aan het werk in de Waterstraat 100 (het voormalig huisje van snoepverkoopster Dirkje), circa 1965. (Particuliere collectie)

Waterstraat 92, 94, 96 in 1967. Het huisje links met het puntdak is Waterstraat 100, waar vroeger snoepverkoopster Dirkje woonde. (Particuliere collectie)

Na zijn lagere schooljaren op de Da Costa-school ging Henk naar de Ambachtsschool aan de Mimosastraat. Zijn opleiding duurde helaas maar kort. Als veertienjarige jongen moest hij in 1942 van zijn vader in het bedrijf komen werken. ‘Verdien ik dan ook wat?’ vroeg Henk zijn vader. En inderdaad verdiende hij ook wat, namelijk vijftendertig cent per week! Een van de opdrachten die vader Sipke in oorlogstijd kreeg en die de broers zich nog kunnen herinneren, was het polijsten en vernissen van de kroonluchters van de Grote Kerk. Een vreemder voorwerp kreeg Henk in de oorlogsjaren te polijsten: na een opgraving op het oude kerkhof van de Broerenkerk gaf de heer Van den Berg, directeur van de Bergia-pakhuizen in de Waterstraat, Henk een mensenschedel te polijsten. Op last van de bezetter moest de fabriek het laatste oorlogsjaar dicht. Zo kwam Henk in 1944 bij het taxibedrijf van zijn oom Jan Stuiver aan de Groenestraat 47 te werken. Oom Jan moest voor de Duitsers rijden. Daar brandstof voor auto's niet meer te verkrijgen was, reden oom Jans taxi's op een gasgenerator die achter de auto hing. Henks werkzaamheden bestonden er uit tijdens het rijden regelmatig een klap op het deksel van de carbidton te geven, zodat deze goed afsloot en er niet voortijdig uitvloog. Een levendige herinnering bewaart Henk aan de lap vlees die hij in het laatste oorlogsjaar van de graaf van Rechteren kreeg als dank voor zijn werkzaamheden als bijrijder, toen de graaf met de taxi van het ziekenhuis in Zwolle naar Dalfsen vervoerd moest worden. Op 20 oktober 1944 zaten Henk en Jan toevallig aan het Almelose Kanaal toen op dat moment het verwoestende bombardement op Kasteel Windesheim plaatsvond. De geallieerden verkeerden in de veronderstelling dat in het kasteel Duitsers gehuisvest waren, maar deze hadden kort tevoren het kasteel verlaten. Een benauwd ogenblik beleefden Henk en Jan begin 1945 toen zij van Zwolle naar het Langeslag (Laag Zuthem) moesten lopen, om een rol papier te ruilen voor een roggebrood. Op dat moment kwam een V2-raket neer bij landgoed De Horte (gelegen aan de weg van Wijthmen naar Dalfsen), de jongens doken van angst in de sneeuw.⁵

Van oud nieuw maken en van nieuw oud

In de schaarsteyaren na de oorlog moest Henk borstels maken en flessen polijsten voor zeepfabriek 'De Fenix' in de Waterstraat. De flessen, die gevuld moesten worden met zeepproducten als Azon en Abro, dateerden nog uit de oorlog en waren oud en aangetast. Door het polijsten werden ze weer als nieuw. Het pakhuis van 'De Fenix' in de Waterstraat werd in 1963 afgebroken.

Tijdens de oorlogsjaren was veel koperwerk onder de grond verborgen. Na de oorlog liet men dat koperwerk bij de firma Stuiver polijsten. Zwolse antiquairs als D. Stibbe (Luttekestraat 19) en C. van der Kamp (Molenweg 185) lieten begin jaren zestig bij Stuiver melkbussen verkopen om ze vervolgens als oud koper te verkopen. Melkbussen waren artikelen die bij de modernisering van de melkveehouderij overbodig waren geworden. De melkbussen kregen verkoperd en wel een tweede leven als decoratieve plantenbak.

Ongezonde dampen

Van het ongezonde werk in zoutzuur- en zwaveldampen die in de fabriek hingen, zijn de broers Stuiver, even als hun vader Sipke (die 81 jaar oud werd), nooit ziek geweest. Sipke stak zelfs regelmatig zijn vinger in de koper- en nikkelbaden om te proeven of de vloeistof al goed was! De strenge milieueisen die later gesteld werden, vonden de broers nogal overdreven. Wel is Jan eens bijna bewusteloos geraakt van blauwzuurgas dat veroorzaakt werd door een verkeerd samengestelde chemische verbinding voor het vernikkelen van producten. Op een avond was hij helemaal alleen in Waterstraat 100, in het voormalige huisje van Dirkje de snoepverkoopster, aan het vernikkelen, toen hij op een gegeven moment bijzonder duf werd. Hij verloor bijna het bewustzijn, maar had nog de tegenwoordigheid van geest om naar buiten te wankelen in de levensreddende frisse lucht. In het pand naast nummer 100, achter de poort, werd koper gebeitst door middel van zwavelzuur en salpeterzuur, een combinatie waarbij een levensgevaarlijke damp kan ontstaan. Later kwam er in de fabriek in de Waterstraat een betere afzuiging. In de poort was een gat in de grond waarin de afvalstoffen geloosd werden. Het chemisch

Achterzijde Waterstraat 96, 1967. (Particuliere collectie)

Waterstraat 94-96, circa 1965. (Particuliere collectie)

afval verdween gedeeltelijk in de Thorbeckegracht en gedeeltelijk in kelderruimten onder de Waterstraat. In pand Waterstraat 96 moest op een gegeven moment een put voor afvalwater gegraven worden. Bij de werkzaamheden stootte men op eeuwenoude muren en puin. Het afvalwater bleek niet naar de gracht weg te lopen maar in onderaardse ruimtes onder het oude pakhuis.⁶ De broers konden zich niet herinneren dat er in de Waterstraat ooit door de gemeente gecontroleerd werd op de naleving van milieuwetten. Op de Marslanden, waar het bedrijf van 1971 tot 1993 was gevestigd, had het bedrijf vergunningen van zowel de provincie als van de gemeente. Overigens hoeven de winkeliers en bewoners van het nieuwe Eiland niet bang te zijn voor vervuilde grond onder hun winkels en woningen. Deze is immers voor de aanleg van de ondergrondse parkeergarage in 1999-2000 geheel afgegraven.

Nieuwe opdrachtgevers

Na de oorlog stootte de Lak- en nikkelfabriek van de firma Stuiver & Zn steeds meer opdrachtgevers af zoals particulieren en rijwielhandelaren die hun fietsonderdelen lieten vernikkelen. Wel verchroomden de Stuivers nog autobumpers, maar deze werden gaandeweg steeds meer van kunststof, zodat ook deze werkzaamheden eindigden. Nieuwe opdrachtgevers kwamen daarvoor in de plaats. Zo vernikkelde en polijste de firma Stuiver vanaf 1947 in opdracht van Philips, die in dat jaar in Zwolle een massaproductiebedrijf opzette, honderdduizenden centerpennen voor platenwisselaars. Eigenlijk wilde Sipke Stuiver in 1947, zoals zovelen, graag met zijn gezin naar Canada emigreren. Alle papieren lagen al gereed. Echter Jan de Groot, werkzaam bij Philips, raadde het hem af. Na een gesprek met de directeur van Philips Zwolle, ging Sipke uiteindelijk toch maar niet naar

Opening op 29 januari 1971 van het nieuwe bedrijfspand aan Ampèrestraat 10 door wethouder G. Runhaar. Links Jan Stuiver, rechts vader Sipke Stuiver en Henk Stuiver. (Particuliere collectie)

Het Zwols Galvanisch Bedrijf van de firma Gebr. Stuiver, Ampèrestraat 10, vlak voor de liquidatie eind 1993. (Particuliere collectie)

Canada. Jan wilde als jongeman graag naar Nieuw-Zeeland emigreren. Ook hier is uiteindelijk niets van gekomen. Hij had een opleiding tot automonteur gevolgd. Zijn oom Jan Stuiver, van Taxi Stuiver aan de Groenestraat, had geen opvolger en zodoende kwam Jan enige tijd bij zijn oom te werken. Daarna was hij werkzaam bij de ABC-garage in de Korte Smeden 8. Maar vanaf 1952 tot eind 1993 werkte Jan bij de firma Gebr. Stuiver. In hun vrije tijd zijn de gebroeders Stuiver al sedert 1940 actief bij de voetbalvereniging Be Quick '28. Vanaf juni 1993 was Jan zelfs een periode voorzitter van deze vereniging.

Voor het vertinnen van producten van Philips Zwolle beschikte de firma Gebr. Stuiver als enige in Nederland over een speciaal vertinapparaat. De te vertinnen producten (oogjes die aan elektrische draden werden bevestigd) gingen in een zeskantige trommel in een mengsel van tinpoeder met een bepaalde vloeistof. Daarna werden ze in water afgekoeld en in een centrifuge gedroogd. Een opzienbarende opdracht van de gemeente Zwolle kregen de Stuivers eind jaren zestig. Bij het pre-

senteren van de gemeentelijke begroting ontvingen alle inwoners van Zwolle een glimmende cent, vernikkeld en gepolijst door de firma Stuiver.

Tot de laatste stuiver

Vanwege de sanering en afbraak van woningen en bedrijfspanden op het Eiland in de jaren zestig en begin jaren zeventig, verhuisde de firma Gebr. Stuiver begin 1971 naar een nieuw pand op het industrieterrein de Marslanden. Het gebouw was ontworpen door de Zwolse architecten Van der Laan en Nijhoff. Daar zette het bedrijf (met uitzicht op boerderij De Oude Mars!) zijn werkzaamheden voort. De broers misten wel de gezelligheid van het oude Eiland. Jan: 'We gingen van de gezelligheid naar niets'. Het ging ook steeds minder met het bedrijf. Nadat de werkzaamheden voor Philips Zwolle ophielden, stapte de firma over op het verzinken van producten voor Wabco uit Meppel en de Sociale Werkplaats Deventer. Vanaf de jaren tachtig was er steeds minder personeel nodig. De laatste jaren werkten de broers met z'n tweeën. Omdat ze geen werknemers hoefden te betalen waren dat volgens hen de 'beste' jaren,

Eén oorlog, vele herinneringen

Herdenken in Zwolle 1945 - 2000

Er is nauwelijks een historisch onderwerp te bedenken dat al decennialang zo veel en zo geregeld aandacht krijgt als de Tweede Wereldoorlog. Desondanks vertoont de naoorlogse historische cultuur - een begrip waarmee de maatschappelijke en individuele omgang met het verleden wordt aangeduid - in grotere mate dan voorheen een aanzienlijke variëteit aan historische onderwerpen. Dat neemt evenwel niet weg dat 'de oorlog', zoals de vijfjarige episode doorgaans kortweg wordt aangeduid, een prominent onderdeel vormt van die historische cultuur. De herinnering aan de oorlog en de betekenis die daaraan wordt gehecht zijn echter geenszins onveranderlijk gebleken in de afgelopen decennia. De wijze waarop de Tweede Wereldoorlog sinds 1945 in Zwolle is herdacht, vormt daarvan een treffend voorbeeld.¹ De herinneringen aan de oorlogsjaren, die onder invloed van eigen ervaringen en zekere opvattingen onderling kunnen verschillen, kregen hier in het openbaar gestalte in een groot aantal herdenkingen en monumenten, maar ook in boeken, tentoonstellingen en straatnamen.²

Een van de eerste Zwolse herdenkingsplechtigheden van de 'wereldbrand' vond plaats op de eerste naoorlogse verjaardag van koningin Wilhelmina, 31 augustus 1945. Bij het zogeheten Pax-monument op de Grote Markt, dat bestond uit een rechthoekig wit blok³, werd op deze dag namens de Zwolse bevolking een krans gelegd uit respect voor degenen 'die hun leven lieten in den strijd voor de vrijheid'. Enkele dagen later vond een grote optocht plaats onder het motto 'Nederland herrijst'. Deze optocht beeldde niet alleen de oorlogsjaren uit maar legde ook veel nadruk op de band tussen Nederland en Nederlands-Indië en op de eenheid onder Oranje. De herinnering aan de oorlog werd zo gekoppeld aan nationale symbolen als

het koningshuis en het Nederlandse wereldrijk. De oorlog werd hier vooral vanuit een nationaal, Nederlands kader bekeken.

Op 14 april 1946 was het een jaar geleden dat Zwolle werd bevrijd. Omdat 14 april dat jaar op een zondag viel werd de herdenking uit respect voor deze christelijke rustdag een dag vervroegd. Tijdens een officiële herdenking van de gevallen verzetsmensen lag de nadruk in de toespraken op het belang van eenheid. Onder het motto 'Moge hun offer niet tevergeefs zijn geweest' werd bovendien een accent op het heden en de toekomst gelegd. Deze bezinning op de verworven vrijheid

Kees Ribbens

Waarschijnlijk een van de eerste herdenkingen, vlak na de oorlog op de Grote Markt. In grijs pak burgemeester jhr. mr. M. van Karnebeek, links naast hem dr. J.C.P. Eeftinck Schattenkerk. Achter hen op de tweede rij recht onder de punt van de vlag dr. J. ten Brink, die net terug was uit het concentratiekamp. De heren met de hoge hoeden zijn vermoedelijk leden van de CCO (Centrale Commissie Oranje). (Collectie HCO)

Lokaal versus nationaal

De belangstelling voor de lokale herdenking van 14 april, Zwolle's eigen bevrijdingsdatum, nam al vrij spoedig af. Niet iedereen was daarmee ingenomen. Er klonken enkele proteststemmen, maar de meeste inwoners hadden hier vrede mee. Onlogisch was het in elk geval niet dat een herdenking die in sterke mate in een nationaal kader werd geplaatst, plaatsvond op een landelijke datum en niet op een lokaal gebonden datum.

Enkele jaren later, op 4 mei 1950, leidde de stille omgang opnieuw naar het Ter Pelkwijkpark. Even voor acht uur kwam de stoet bij het monument en hield het gebeier van de kerkklokken op. Na twee minuten stilte werd het Wilhelmus gezongen en werden er kransen bij het monument gelegd. De volgende dag, op nationale bevrijdingsdag, werd hier het Zwolse oorlogsmonument onthuld. De keuze van het plaatselijke monumentencomité was gevallen op beeldhouwer Titus Leeser en architect J.H. Alberda. In zijn ontwerp probeerde Leeser uitdrukking te geven aan 'de welbewuste houding van een mens die wel leed ondervonden heeft om zich op te richten en door het blikken in de toekomst weer levensmoed heeft'. Rond het voetstuk kwam een lage muur, die de indruk van een bolwerk moest wekken dat weerstand suggereerde. Het monument voor de Zwolse gevallen werd zo een monument dat verzet uitdrukte. De hoop die uit het beeld sprak, was beloond door de bevrijding; daardoor was het offer van de gevallen niet te vergeefs. Zij waren gevallen voor waarden, die in de nieuw verworven vrede een vooraanstaande rol zouden spelen in de samenleving.

Bij de onthulling van het oorlogsmonument in 1950 gaf het plaatselijk monumentencomité aan dat dit monument op de eerste plaats wilde oproepen tot het gedenken van de offers die de vrijheid had gekost. De oorlog diende herdacht te worden, indachtig de woorden van Victor van Vriesland die op het monument waren aangebracht: 'Gedenkt het leed, maar niet om stil te staan. Gedenkt de schande, maar om voort te gaan.' Het comité hoopte dat dit monument ook bij volgende generaties de herinnering aan verzet en vrijheid levend zou houden. Burgemeester G.A. Strick van

Het Zwolse oorlogsmonument in het Ter Pelkwijkpark van de hand van Titus Leeser. Leeser probeerde hierin uitdrukking te geven aan 'de welbewuste houding van een mens die leed ondervonden heeft om zich op te richten en die door het blikken in de toekomst weer levensmoed heeft'. (Foto Malherbe, Gem. Zwolle, collectie HCO)

vond plaats in het Ter Pelkwijkpark waar zich sinds enkele maanden een nieuw, zij het nog voorlopig, monument voor de Zwolse oorlogsslachtoffers bevond.

De landelijke bevrijding werd begin mei 1946 herdacht. Oud-verzetsmensen en ex-politieke gevangenen hielden op vrijdag 3 mei een stille omgang naar het Ter Pelkwijkpark. Om acht uur namen duizenden aanwezigen daar twee minuten stilte in acht waarna kransen werden gelegd bij het voorlopig monument. Daarna volgde onder grote belangstelling een interconfessionele (christelijke) dankdienst in de Grote Kerk. Op zaterdag 4 mei werden de gevallen herdacht met één minuut stilte om 11 uur 's ochtends. In het verslag dat in de *Zwolsche Courant* verscheen, werd teruggeblikt op de bevrijding als een periode van eenheid en eensgezindheid. Die eenheid diende bewaard te blijven.

Linschoten gaf op zijn beurt aan dat er in donkere dagen kracht geput kon worden uit de bronzen gestalten, die 'de dag ziet naderen, waarnaar wij allen hunkeren: de dag dat er één werkelijke gemeenschap van volkeren zal zijn.' Het verlangen naar internationale eenheid was in het Koude Oorlogsklimaat van die dagen een droom, die in schrill contrast stond met de werkelijkheid van een verdeelde wereld. De wens tot eenheid was daarvoor evenwel niet minder oprecht.

Het stramien voor de herdenking van de Tweede Wereldoorlog lag inmiddels in grote lijnen vast. Op 4 mei was er een stille omgang naar dit monument. Op 5 mei volgden festiviteiten als volksdansdemonstraties, een wielervedstrijd, een optocht en muziekkuitvoeringen. Aan de herdenking van de bevrijding op 14 april werd slechts gestalte gegeven door klokkengebeier of enige aandacht in de pers. Het nationale kader van de herdenking had de aandacht voor het lokale goeddeels verdrongen.

In de jaren zestig veranderde er aanvankelijk nauwelijks iets aan de opzet van de Zwolse herdenking. Nieuw was wel dat er tijdens de stille omgang in 1961 enkele schoolklassen meeliepen. Blijkbaar werd de behoefte gevoeld de jeugd nadrukkelijker te betrekken bij de herdenking. Zo werd het verleden nadrukkelijker gekoppeld aan de toekomst, die gesymboliseerd werd door de jeugd.

Ter voorbereiding van de twintigste verjaardag van de bevrijding in 1965 werd een tentoonstelling georganiseerd over verdrukking, verzet en vrijheid. Doelstelling hiervan was niet alleen om de herinnering aan de bezetting bij ouderen levend te houden, maar vooral om de jeugd te tonen 'hoe het volk zich in "het verzet" [...] te weer heeft gesteld tot behoud van het democratisch staatsbestel'. Dr. L. de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, legde in zijn openingstoespraak een duidelijk verband met het eigentijds maatschappelijk bestel. Het verzet belichaamde zijns inziens immers waarden, die ook in de huidige samenleving en zelfs ver daarbuiten een belangrijke rol dienden te spelen. Het herdenken van de oorlog was duidelijk meer dan alleen

een historische bezigheid; de herdenking diende ook een bezinning te zijn op de hedendaagse samenleving.

Beroering

Vanaf de tweede helft van de roerige jaren zestig ontstond zo nu en dan enige beroering in Zwolle rond de herdenking van de oorlog. Toen de officiële dodenherdenking in 1967 een dag vervroegd werd, omdat 4 mei op hemelvaartsdag viel, liet het PSP-gemeenteraadslid G. van der Brug weten

De stille omgang op 4 mei 1956. (Collectie HCO)

Kranslegging bij het oorlogsmonument in het Ter Pelkwijkpark op 15 augustus 1995, ter herdenking van de capitulatie van Japan en het einde van de Tweede Wereldoorlog. (Foto mevr. J. Vonk, collectie HCO)

geen reden te zien voor een dergelijke wijziging op godsdienstige gronden. Hij wilde niet laten sollen met deze dag van stil gedenken en deed een oproep om op de vierde mei de gevallen te gedenken. Zodoende trok zowel op 3 als op 4 mei een stille tocht langs het monument. Omdat het schuiven met data ook elders in Nederland werd bekritiseerd, nam minister-president P.J.S. de Jong eind 1967 het besluit dat er voortaan niet meer geschoven werd met dodenherdenking en bevrijdingsdag.

Het herdenken van historische oorlogservaringen werd in 1968 op een nieuwe manier verbonden met de actualiteit. Het Zwolse oorlogsmonument werd dat jaar aangegrepen voor de herdenking van een feit dat los stond van de Tweede Wereldoorlog. Het betrof hier de woede over de bezetting van Tsjechoslowakije door de landen van het Warschaupact in augustus 1968, wat leidde tot tal van protesten in Nederland. In Zwolle werd op 26 augustus een demonstratieve tocht gehouden door tweeduizend middelbare scholieren. De tocht door de binnenstad eindigde bij het monument in het Ter Pelkwijkpark, waar twee minuten stilte in acht werden genomen. De gewelddadige aantasting van de vrijheid van een onafhankelijke staat door een totalitaire bezetter maakte de asso-

ciatie met de in het monument gesymboliseerde Tweede Wereldoorlog voor de hand liggend. Het ritueel van twee minuten stilte op deze plaats werd probleemloos ingeruild voor een actuele politieke kwestie.

De herdenking van het vijfde bevrijdingslustrium in 1970 bestond onder andere uit een discussie tussen oud-verzetssrijders en jongeren. Daarnaast hield ds. J.J. Buskes een toespraak in de Grote Kerk. Daarin koppelde hij de herdenking van de bevrijding aan het nog altijd bestaande gebrek aan vrijheid in vele landen onder de titel: 'Wij zijn niet vrij, als niet allen vrij zijn'. Het gedenken moest volgens hem geen fixatie op het verleden zijn, maar juist een hedendaagse bezinning op de menselijke waarden ten behoeve van de toekomst. Zo kreeg herdenken opnieuw een actuele en internationale invulling.

De rede van ds. Buskes sloeg aan bij het plaatselijke jeugdwerk. Jeugdige Zwollenaren gingen in de stad rondlopen met sandwichborden met daarop de tekst: 'Dank voor de vrijheid [...] maar laten we niet vergeten dat er nog tienduizenden zijn die naar die vrijheid snakken.' Bovendien maakten de jongeren een eigen wagen voor de bevrijdingsoptocht op 5 mei. De wagen maakte duidelijk dat nog veel mensen in de wereld in onvrijheid verkeerden: 'Wat ons overkwam in '40-'45, gebeurt nu met steun van de NAVO in Griekenland, Mozambique, enzovoorts'. Dat viel niet goed bij de organisatoren die zeiden 'geen politiek' in de optocht te willen. De wagen werd daarom geweerd, maar reed desondanks op eigen initiatief achter de optocht aan.

De politisering van de herdenking, gevolg van een ruimere interpretatie van het begrip vrijheid, leidde op 4 mei 1971 opnieuw tot twee dodenherdenkingen in Zwolle. Tegen acht uur trok de traditionele stille omgang naar het Ter Pelkwijkpark, waar de gevallen uit de Tweede Wereldoorlog werden herdacht. Om half negen vertrok een tweede stoet. Ditmaal waren het vooral jongeren, die de slachtoffers herdachten van de hedendaagse vrijheidsoorlogen in onder meer Angola en Vietnam. Herdenken bleek een generatiegebonden fenomeen te zijn.

Vernieuwingen vanaf de jaren tachtig

In de rest van de jaren zeventig gebeurde er weinig bijzonders tijdens de Zwolse oorlogsherdenkingen. Dat de herinnering aan de oorlog echter niet uit het collectieve geheugen verdween, werd in de jaren tachtig en negentig duidelijk toen er sprake was van een toenemende belangstelling voor de bezettingstijd, die ondermeer vorm kreeg in de publicatie van nieuwe boeken en in tentoonstellingen.

Begin jaren tachtig benadrukte het landelijke Comité Nationale Herdenking dat met de herdenking van de bevrijding een appèl werd gedaan 'op ieders individuele verantwoordelijkheid in de huidige maatschappij ten aanzien van onderdrukking, racisme en onverdraagzaamheid.' Dit signaal om de herdenking te koppelen aan aandacht voor eigentijdse verschijnselen, werd ook in Zwolle opgepikt. In 1983 namen meer dan vijfhonderd personen, waaronder veel jonge mensen, deel aan de herdenkingsplechtigheid op 4 mei. Deze grote opkomst was onder meer het gevolg van een oproep in de *Zwolse Courant* van het COC en enkele linkse politieke partijen. Onder het motto 'Herdenkt de 4e mei en viert de 5e mei' werd erop gewezen dat de dodenherdenking onder meer zinvol was omdat het fascisme nog steeds slachtoffers maakte. Ook het Anti Fascisme Komitee Zwolle deed een oproep voor de dodenherdenking onder verwijzing naar de actualiteit. Dat vreemdelingenhaat en fascisme opnieuw de kop opstaken, werd onder meer gekoppeld aan de aanwezigheid van de Centruumpartij in de Tweede Kamer sinds september 1982.

In deze jaren werd ook geprobeerd het draagvlak voor de herdenking te verbreden. In voorbereiding op de herdenking van de veertigjarige bevrijding overlegde de gemeente met een twintigtal instellingen, waaronder het voormalig verzet, de joodse gemeente, de Zwolse Historische Vereniging, het Podium van Kerken, de Centrale Commissie Oranje en verschillende politieke partijen. Desondanks werd het voorlopige programma voor de herdenking voorzichtig bekritiseerd in de gemeenteraad. De herdenking zou teveel gericht zijn op hoogwaardigheidsbekleders en was te wei-

nig 'een feest voor iedereen'. Die kritiek werd ter harte genomen bij het opstellen van een nieuw ontwerp-programma, waarin ook ruimte was uitgetrokken voor bevrijdingsfestiviteiten in de wijken en voor lesmateriaal.

In het uiteindelijke herdenkingsprogramma van 1985 vervulde de veertiende april weer een belangrijke rol, onder meer in de vorm van een herdenkingsbijeenkomst in de Grote Kerk. De lokale invalshoek van de herdenking was toch weer sterk gaan leven. Bovendien nam, na al die jaren, ook de aandacht toe voor het lot van de joodse Zwollenaren, zoals enkele dagen later bleek tijdens een herdenkingsdienst in de Zwolse synagoge op Jom ha-Shoa, de joodse gedenkdag van de holocaust.

De nadrukkelijke aandacht voor de bevrijding droeg er in dit jubileumjaar toe bij dat er tijdens de dodenherdenking op 4 mei sprake was van een opvallend lange stoet, bestaande uit een doorsnee van de Zwolse bevolking inclusief een groot aantal jongeren. Inmiddels was de 4 mei herdenking uitgegroeid tot een manifestatie tegen oorlogsgeweld in de brede zin van het woord, en tevens tot een gelegenheid tot bezinning op heden en toekomst. De aanwezigheid van de jeugd toonde bovendien aan dat de herdenking een veel grotere groep aan-

Bevrijdingsfestival Overijssel 1997. Publiek voor een gesloten podium op het bordes van het stadhuis, Grote Kerkplein. (Foto Frans Paalman, afd. Communicatie Gem. Zwolle, collectie HCO)

sprak dan alleen degenen met eigen herinneringen aan de oorlog.

Bevrijdingsfestival

Vanaf 1991 zag Zwolle op 5 mei een nieuw herdenkingsverschijnsel: het provinciale bevrijdingsfestival, een initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. De doelstelling hiervan was 'niet alleen het herdenken van de bevrijding maar ook het onder de aandacht brengen van de begrippen vrijheid, gelijkheid en democratie van de jongere generatie en wel op een manier die hen aanspreekt.' Het eerste Overijsselse bevrijdingsfestival trok in 1991 10.000 bezoekers en gold daarmee als succesvol. De organisatoren wilden de bevrijding actualiseren met popmuziek en theater als uitingen van

hedendaagse gevoelens over vrijheid. Optredens van popgroepen, straattheater en een circusinstuif zorgden voor een levendig evenement. Info-stands op een Vredesmarkt maakten duidelijk dat niet vergeten moest worden dat het niet overal vrede was. Een doorlopende vertoning van een videofilm over Overijssel in de Tweede Wereldoorlog, die veel bekijks trok, zorgde ervoor dat de historische aanleiding tot de manifestatie niet uit beeld raakte. Over het risico dat ouderen minder zouden worden aangesproken, maakte de organisatie zich niet erg druk.

Het was echter niet alleen de jeugd die in recente jaren de aandacht kreeg bij het herdenken. Ook andere groepen, zoals de genoemde joodse

Bevrijdingsfestival Overijssel 1997. Voor Museum de Stadhof aan de Blijmarkt vlnr. onbekend, Rita Kok, premier Wim Kok, commissaris van de koningin Jan Hendriks en burgemeester Jan Franssen. (Foto Frans Paalman, afd. Communicatie Gem. Zwolle, collectie HCO)

gemeenschap, kwamen voor het voetlicht. Vanaf 1991 werden ook de Indische Nederlanders nadrukkelijk bij de herdenkingen betrokken. Op de dag van de Japanse capitulatie in 1945, 15 augustus, werd voortaan eveneens een herdenking in Zwolle georganiseerd met een tocht naar het Ter Pelkwijkpark.⁴

De vijftigste verjaardag van de bevrijding werd in 1995 op uiteenlopende wijze herdacht. Er waren kransleggingen, toespraken en plechtigheden bij de oorlogsmonumenten, de onthulling van een plaquette, het planten van een Vredesboom, een stille tocht langs de synagoge, een nieuwe publicatie over de Zwolse oorlogsgeschiedenis⁵, een drukbezocht defilé met authentieke legervoertuigen en een tentoonstelling over de bevrijding van de stad. In de synagoge werd een monument onthuld met de namen van de in de oorlog omgekomen Zwolse joden. Daarnaast trok het bevrijdingsfestival op 5 mei meer dan 75.000 bezoekers. Toch ging de boodschap van het festival - 'Een voor allen', verwijzend naar artikel 1 van de Grondwet - aan velen voorbij. Enquêteurs constateerden dat de aanwezigen vooral voor de lol en de muziek kwamen: 'De jeugd weet niet wat het thema is.' De vooral op jongeren afgestemde 5 mei-viering leidde tot ergernis bij sommige ouderen. Van inhoudelijke verdieping was naar hun idee meer sprake tijdens een zogeheten Dienst van Verzoening in de Grote Kerk op zondag 7 mei.

De gang van zaken in de meest recente jaren verliep en verloopt volgens dit nieuwe patroon, waarbij evenwel serieus getracht wordt de inhoud van 5 mei niet te laten overschaduwen door de vorm. Meer dan een halve eeuw na de Tweede Wereldoorlog is de vijfde mei dé dag geworden waarop de democratische verworvenheden in binnen- en buitenland gewogen worden. Dit wordt op de vierde mei voorafgegaan door een stille tocht, een interculturele gebedsdienst (christelijk, joods en islamitisch) en twee minuten stilte in het Ter Pelkwijkpark, onderdelen die telkens weer de betiteling 'indrukwekkend' ontlokken. Bezinning op heden en toekomst naar aanleiding van een

historische situatie is op 5 mei het centrale herdenkingselement geworden. De aanwezige jeugd luistert geduldig toe om zich vervolgens over te geven aan het jongerenfeest dat bevrijdingsdag in Zwolle, zoals ook op vele andere plaatsen, is geworden. Herdenken heeft daarmee een heden-daagse vorm gekregen. Onveranderlijk is die vorm zeker niet.

Noten

- 1 Ik dank Wim Huijsmans die me ertoe gebracht heeft dit verhaal in deze vorm te publiceren en Paul Harmens die mij behulpzaam was bij het aanreiken van relevante documentatie.
- 2 Voor verdere gegevens over oorlogs- en andere herdenkingen in Zwolle verwijs ik naar: Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002) met name 175-232. Zie voor het meer algemene Nederlandse beeld van oorlogsherdenkingen: J.C.H. Blom, *Het leed, de vastberadenheid en de mooie vrede. Het nationaal monument op de Dam*, in: N.C.F. van Sas (red.), *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam, Antwerpen 1995) 137-150 en: Frank van Vree, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis* (Groningen 1995).
- 3 Ook voor de afzonderlijke oorlogsmonumenten in Zwolle wordt verwezen naar *Een eigentijds verleden*. Daarin kon overigens nog geen melding worden gemaakt van het monument voor de gefusilleerden in het Engelse Werk uit 2001 en van het monument voor Britse vliegers aan de Hasselterdijk uit 2004.
- 4 Vanwege de beperking tot de periode 1945-2000 wordt hier verder niet ingegaan op het in 2002 in Park Eekhout onthulde Indië-monument. Dit was aanvankelijk vooral bedoeld om aandacht te vragen voor de Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd tussen 1945 en 1949, maar kreeg in augustus 2003 een bredere betekenis met de toevoeging van een extra gedenksteen met de tekst: 'Ter nagedachtenis aan burgers en militairen die de dood vonden door oorlog, bezetting, gevangenschap en terreur in Oost-Azië, 1941-1962'.
- 5 Zie voor de lokale historiografie van dit thema (eveneens een vorm van herinneren) de Verantwoording in: Kees Ribbens, *Bewogen jaren. Zwolle in de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle-Kampen 1995) 9-10.

Zwolse sport van vlak na de oorlog: *Voetballen op een motorfiets*

Willem van der Veen

Het idee alleen al. Voetballen terwijl je op een motorfiets voortraast. Je moet er maar op komen (...en er weer afvallen).

Het gebeurde in Zwolle, vlak na de Tweede Wereldoorlog, toen jonge mannen na de jaren van dreiging en angst zo uitgelaten waren dat ze allerlei manieren bedachten om zich eens lekker uit te leven. Velen van hen hadden zich tijdens de bezetting schuil en gedeisd moeten houden om niet door de Duitsers in de kuif te worden gepikt voor een enkele reis naar het Duitse Reich, waar ze kostbare jaren als dwangarbeiders in de oorlogsindustrie konden verknoeien en ook nog de kans liepen er het leven bij in te schieten.

Toen in 1945 alle ellende voorbij was, snakte een clubje Zwolse motorliefhebbers er naar om hun 'hakkepufs' die ze, vaak niet zonder gevaar of kans op vordering, op verborgen plekjes de oorlog hadden doorgesleept, weer eens te kunnen bestijgen. En dan niet voor gezapige ritjes op de zondagmiddag, maar voor opwindender vertier.

De jeugdige Zwollenaar Jo Land nam begin 1946 het voortouw. Deze garagehouder en taxi-ondernemer, die in later jaren in de stad bekend werd door zijn reisbureau, kreeg toen om de haverklap te maken met energieke motorfanaten. Ze gebruikten zijn garageruimte aan de Blijmarkt om lekker aan hun grommende fietsen te sleutelen en te 'knoeien', zoals dat in het Zwolse dialect heet.

Voor de aanvang van een uitwedstrijd in Dordrecht rijdt het team van de ZMPC (op de voorgrond) samen met de tegenstanders het terrein op. Tweede van links initiatiefnemer Jo Land in zijn jonge jaren. (Particuliere collectie)

De polokeeper (links) probeert met zijn (nep)motor in de handen een schot van de speler (rechts) te keren. (Particuliere collectie)

Jo Land, toen ook nog een twintiger, had het zichzelf aangehaald. Als motorenthousiasteling en als zakenman zag hij wel brood in die rage, maar al gauw kreeg hij door dat het zijn garage geen goed deed.

‘Het werd een kwajongensboel’, zegt Land, nu een tachtiger die in het ouderencentrum De Rivierenhof woont. Zijn hele garage stond vol met dat spul en de knapen gingen op zaterdagmiddag bovendien proefrijden op de nabij gelegen Potgietersingel, niet bepaald het meest geschikte circuit voor de motorsport. Het wekte nogal wat weerstand van omwonenden en kuierende passanten.

Motorpolo

Jo Land wilde de energie van zijn motorfanaten in meer geregelde banen leiden zonder het spectaculaire element uit het oog te verliezen. Hij vond er wat op. In een krant had hij gelezen dat er sinds kort ook in ons land een uit Engeland afkomstige sport werd beoefend, die geknipt leek voor jonge motorrijders. Motorpolo werd het spelletje

genoemd. Zeg maar: tegen een bal aan trappen, terwijl de beoefenaren zich in het zadel van hun brullende monsters bevonden. Zij konden uiteraard de verfijnde techniek van voetballende tijdgenoten als Abe Lenstra en Faas Wilkes niet evenaren, maar hun snelheid vergoedde veel.

Jo Land richtte met hulp van vrienden als Johan Busbroek en Arie Visser een club op die ze de ZMPC noemden: de Zwolse Motor en Polo Club. Het werd dulle pret. Niet alleen voor de leden zelf, maar ook voor Zwolse toeschouwers die de gelegenheid kregen zich aan het spektakel te vergapen. Op het toenmalige Gemeentelijk Sportpark, waar zich nu het Oosterenkstadion bevindt, en op andere voetbalvelden zagen ze een merkwaardig schouwspel. Gehelmde coureurs maakten malle trappende bewegingen om met hun motorlaarzen, waaroverheen scheenbeschermers waren gegespt, een extra grote maat voetbal te raken en in de goal te schoppen. Daarbij werd ook nog getracht een beetje samen te spelen.

Felle actie van Zwolse motorfanaten tijdens een polowedstrijd in de jaren van vlak na de Tweede Wereldoorlog. (Particuliere collectie)

Droeveige figuur

Elk team bestond uit vijf spelers plus een keeper. De laatste was eigenlijk een ridder van de droevige figuur, want hij had een schier onmogelijke taak. De ballen die op hem afkwamen, moest hij proberen tegen te houden, terwijl hij het karkas van een motorfiets in de handen diende te houden en tegelijk moest zien te voorkomen dat hij door het aanstormende geweld onder de zoden werd gestopt. Is het gek dat men niemand bereid kon vinden om bij voortdurend als doelwachter op te treden? Het ondankbare baantje werd bij toerbeurt door de clubleden ingevuld.

De motorfanaten beschikten zelfs over een echte trainer en wel in de persoon van Stoffel de Graaf*, die de kunst had afgekeken bij een polo-club in België. Onder zijn leiding scheurden ze zich een paar uurtjes in de week in het zweet op de mulle, stijl oplopende zandvlakte van de Leemcule in Hattem. Ook ondergingen zij fysieke indoor-training in een Zwolse gymzaal, waar de motoren uiteraard buiten de deur moesten blijven.

De Zwolse Motor-en Poloclub werd regelmatig uitgenodigd voor uitwedstrijden in oorden als Driebergen, Emmen en Dordrecht. Dat werd dik-

wijls feest als de Zwolse afvaardiging er met voltallig materieel heen trok. In de grote bestelwagen van Land stonden soms vijftien motoren opeen gepakt. Vaak had de klok al middernacht geslagen als de karavaan in Zwolle terugkeerde.

Toch was de populariteit van deze nieuwe sport geen lang leven beschoren. In het begin kwam er heel wat volk op af, maar langzamerhand ebde de belangstelling weg, omdat deze afgeleide vorm van de echte voetbalsport een beetje geforceerd aandeed en lang niet de spanning en schoonheid van het grote voorbeeld kon evenaren. Enkele propagandatochten die de ZMPC door de stad organiseerde, hielpen niet meer. Na de euforie van de bevrijding waren de Zwollenaars langzamerhand kritischer in de keuze van hun vermaak geworden. Ten leste stond er alleen nog een handjevol familieleden en bekenden langs de lijn. De ZMPC bleef wel bestaan, maar de P (van polo) kreeg begin jaren vijftig van de vorige eeuw al geen praktische invulling meer.

* Stoffel de Graaf, die later medefirmant werd van het Zwolse makelaarskantoor De Graaf en Van Vilsteren, overleed in juni van dit jaar.

Park de Wezenlanden

Het afgelopen jaar is er een herinrichtingsplan gemaakt voor Park de Wezenlanden. Dit plan wordt - omdat op dit moment voldoende financiële middelen ontbreken - in onderdelen uitgevoerd. Begonnen is inmiddels met de verbetering van het manifestatieveld en de aanleg van een nieuwe skatebaan. Voorafgaand aan het herinrichtingsplan is onderzoek gedaan naar de ontstaansgeschiedenis van het park. Het hiernavolgende is een neerslag van dit onderzoek. Soms lijkt de geschiedenis zich te herhalen.

Groene Long

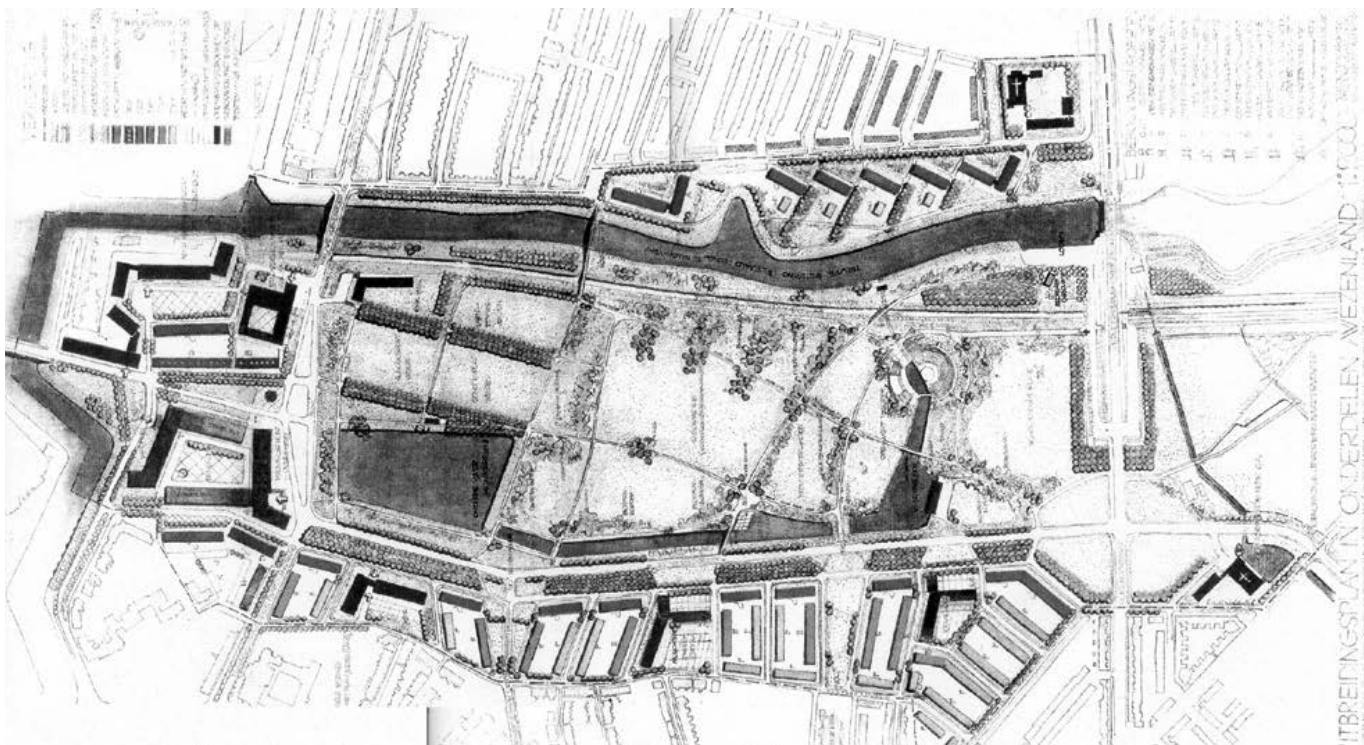
De 'Weezenlanden' - eens eigendom van het weeshuis van de Nederlands Hervormde Gemeente in Zwolle - was zeker tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 drassig gebied en niet geschikt voor bebouwing. Zwolle breidde zich naar het oosten uit over de hogere gronden van de Wipstrik en Assendorp; de lager gelegen gronden van de Wezenlanden bleven van bebouwing gespaard. De eerste ideeën om hier een park aan te leggen ontstonden vlak na de Tweede Wereldoorlog. In het uitbreidingsplan voor Zwolle, dat de architect en

Trudy van Es

De Wezenlanden omstreeks 1936. Op de achtergrond duidelijk zichtbaar de Dominica-nenkerk, wat moeilijker te onderscheiden de Sassenpoort, de Peperbus en de toren van de St. Michaël-kerk aan de Nieuwstraat. (Foto B. Meulenbelt, collectie HCO)

Architect en stedenbouwkundige W.M. Dudok ontwierp in 1948 het park als een 'groene long' op het terrein ten oosten van de Luttenbergstraat. Voor de invulling maakte hij zelf een ontwerp. Dit ontwerp valt te omschrijven als een 'functionele landschapstijl': verschillende functies kregen een plek in een 'landschappelijke setting' met boomgroepen en zichten, maar de voor de landschapstijl zo kenmerkende slingerpaden ontbreken. (Collectie HCO)

stedenbouwkundige W.M. Dudok in 1948 maakte, was het terrein ten oosten van de Luttenbergstraat - het huidige park - gedacht als een 'groene long'. Voor de invulling van deze groene long kwam Dudok zelf met een ontwerp. Het ontwerp is interessant vanwege de schakel die het vormt tussen eerdere parkontwerpen in Engelse landschapstijl (denk aan Park Eekhout of het Engelse Werk) en het later uitgevoerde moderne ontwerp voor Park de Wezenlanden.

De Engelse landschapstijl - met zijn heuvels en dalen, kronkelende vijvers, boomgroepen, zichten en slingerende wandelpaden - raakte na de eeuwwisseling steeds meer in diskrediet. Het ontwerp van Dudok uit 1948 is te omschrijven als een 'functionele landschapstijl': verschillende functies kregen een plek in een 'landschappelijke setting' met boomgroepen en zichten, maar de voor de landschapstijl zo kenmerkende slingerpaden ontbreken. De relatie van het park met zijn omgeving kreeg in het plan bijzondere aandacht. Zo ont-

wierp Dudok een brug over het kanaal naar de Wipstrik, en ten zuiden van de Wethouder Alferinkweg afwisselend boomblokken en een open bebouwing, om een overgang te maken van de groene ruimte van het park naar het dicht bebouwde Assendorp. In het verlengde van de Schuurmanstraat, ontworpen als ontsluitingsroute voor het centrum, plande Dudok een nieuwe verkeersbrug over de stadsgracht.

Parkstrook

De gemeente koos na onenigheid met Dudok een andere stedenbouwkundig adviseur. De Delftse ir. S.J. van Embden, die onder andere de supervisie kreeg over de invulling van het aan het park grenzende gebied, nam belangrijke elementen uit het plan van Dudok over: 'Vanaf de nieuwe dwarsweg (de huidige Luttenbergstraat) naar het oosten zal een brede groenstrook worden behouden, die tussen de wijken Assendorp-Pierik en de wijk Wipstrik door van het stadscentrum reikt tot in het

landelijk gebied.”¹ Ten zuiden van het park beoogde ook Van Embden de totstandkoming van een vrij ruime bebouwing als ‘onmisbare overgang’ van de woonwijk Assendorp naar het ‘wandelpark’. De langs de Assendorperdijk beschikbare terreinen werden gebruikt voor scholenbouw, afgewisseld met lage bebouwing (de ‘zaagtandwoningen’). Langs de Wethouder Alferinkweg werden nog een tweetal hogere woongebouwen geprojecteerd, ‘teneinde samen met enkele zware boomgroepen de bebouwingsrand visueel enige vastheid te geven en het tot stand komen van een ordelijk wijkbeeld zoveel mogelijk te bevorderen.’²

De grote parkstrook was allereerst bedoeld als een recreatiegelegenheid voor de omliggende wij-

ken. Wat de vormgeving van het park betreft schreef wethouder Nooter al in 1954 dat er ‘dient te worden gestreefd het midden te houden tussen een meer natuurlijke en een meer parkachtige aanleg. (...) Mijns inziens zal een bekwaam landschap- en tuindeskundige ons hierin behulpzaam moeten zijn. Een prijsvraag behoort uiteraard ook tot de mogelijkheden. Laten we trachten hier het beste te bereiken.’

Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij

Of er inderdaad een prijsvraag is geweest is onduidelijk. Omdat er in stukken wordt gesproken over het ‘bekroonde schetsontwerp’ van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij (Heidemij) is dit mogelijk. Het park was is in het plan van de

De St. Jozefkerk en de Jeruzalemkerk, beide in 1932-1933 gebouwd, gezien vanaf de Wezenlanden omstreeks 1936. (Foto B. Meulenbelt, collectie HCO)

Heidemij, gemaakt door de heer Cornet in september 1958, overwegend bestemd voor passieve recreatie. Aan de westzijde van het park was evenwel een ijsbaan geprojecteerd (ter plekke van het huidige provinciehuis). 's Zomers kon de ijsbaan worden gebruikt als sportruimte voor middelbare scholen. Verder bevonden zich in het park speelweiden, speelplaatsen, gazons en een visvijver. Op de plaats van de huidige kinderboerderij zou een hertenkamp komen.

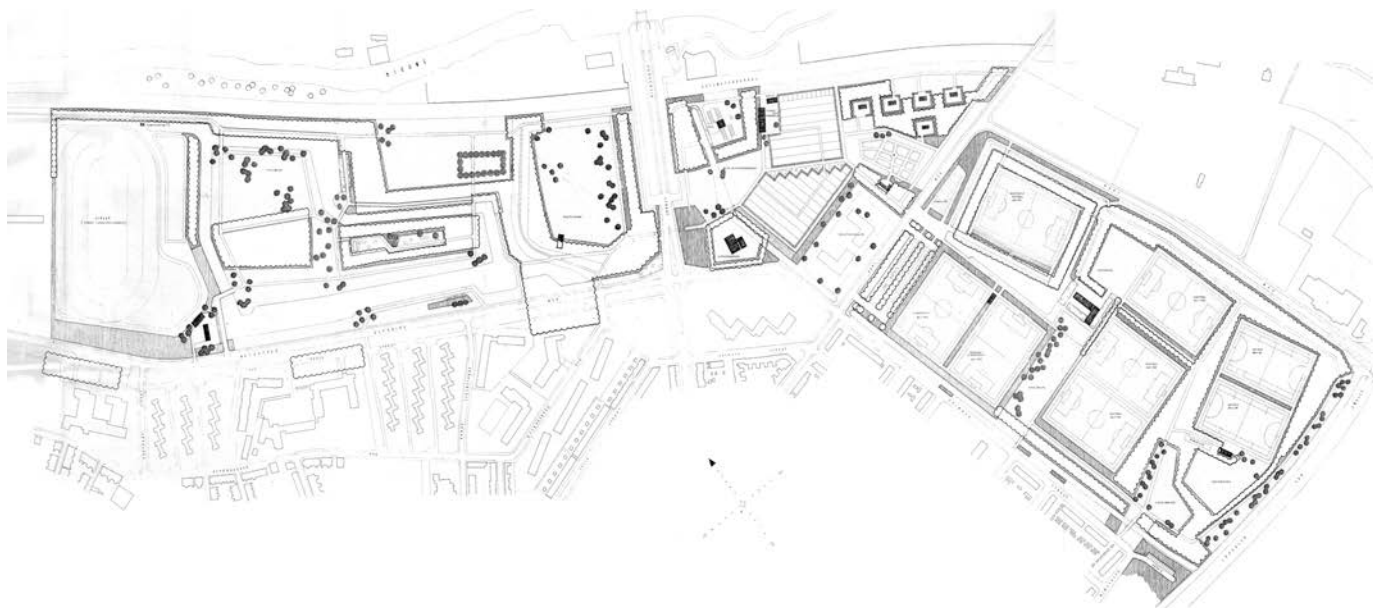
Het plan uit 1958 besloeg een groter gebied dan het huidige park alleen. Het gedeelte tussen de Zuidbroeklaan en de Marsweg werd overwegend bestemd voor een dierenasiel, twee schooltuincomplexen, een complex met jeugdgebouwen en een verkeersplein voor verkeersinstructie. Het deel ten zuidoosten van de Marsweg - die toen nog niet aansloot op de Alferinkweg - kreeg een volledig actieve recreatieve bestemming; hier werd een sportveldencomplex geprojecteerd. De verwezen-

lijking van de plannen moest helaas - 'in verband met de investeringsbeperking en de financieringsmoeilijkheden'³ - worden opgeschort.

Provinciehuis

In het plan van Van Embden van 1955 was in het westen van de groene long enige bebouwingsmogelijkheid gegeven. Gedacht werd aan een representatief bouwwerk. In 1959-1960 gaf het provinciebestuur een meervoudige opdracht voor het ontwerp van het toekomstige provinciehuis aan de latere Luttenbergstraat. Het ontwerp van prof. M.F. Duintjer kreeg de voorkeur.⁴ In 1963 stemden Provinciale Staten in met Duintjers definitieve ontwerp. Het duurde evenwel nog tot 1967, voordat kon worden begonnen met de bouw.

Duintjers provinciehuis bestaat uit een 'werkgedeelte' (nu bekend als 'kantoorgedeelte') en een 'representatief gedeelte' (nu bekend als 'bestuursgedeelte'), die op de eerste verdieping zijn verbonden.

Het plan van de Heidemaatschappij, gemaakt door de heer Cornet, uit 1958. In dit plan was het park overwegend bestemd voor passieve recreatie. Aan de westzijde van het park was evenwel een ijsbaan geprojecteerd (ter plekke van het huidige provinciehuis). 's Zomers kon de ijsbaan worden gebruikt als sportruimte voor middelbare scholen. Verder bevonden zich in het park speelweiden, speelplaatsen, gazons en een visvijver. Op de plaats van de huidige kinderboerderij zou een hertenkamp komen. Het plan besloeg een groter gebied dan het huidige park. (Collectie HCO)

Het Provinciehuis in 1977, gezien vanaf park de Wezenlanden. (Foto M. Malherbe, Gem. Zwolle, collectie HCO)

den door een 'brug'. De schuine gevel van het representatieve gedeelte – aan de kant van de onderdoorgang – loopt mee met de richting van de Schuurmanstraat, op dit moment een straat van secundair belang, maar ten tijde van de planvorming beschouwd als toekomstige ontsluitingsroute voor het centrum. De brug is nadrukkelijk geprojecteerd in de as van deze straat, 'waardoor Duintjer een route heeft willen creëren vanuit de stad onder het gebouw door naar het toekomstige stadspark. Op abstract niveau belichaamt het pro-

vinciehuis dus zowel scheiding als verbinding tussen stad en platteland.⁷⁵

In 1962 vroeg de gewijzigde situering van het geplande provinciehuis om aanpassing van het ontwerp van het park. Het gebouw zou als geheel achttien meter verder van de Luttenbergstraat worden geplaatst, vooral om een groter parkeerterrein te kunnen realiseren. Naar aanleiding hiervan verzocht de Heidemij een aantal maal om een overleg met de architect en tuinarchitect van het provinciehuis. Het overleg bleef echter vooralsnog

uit, wat leidde tot een plan dat de Heidemij 'nu ten einde raad geheel zelfstandig'⁶ maakte. De gemeente besloot op dat moment het plan niet verder uit te laten werken, maar alsnog te wachten op overleg met de tuinarchitect van de toekomstige tuin van het provinciehuis.

Mien Ruys

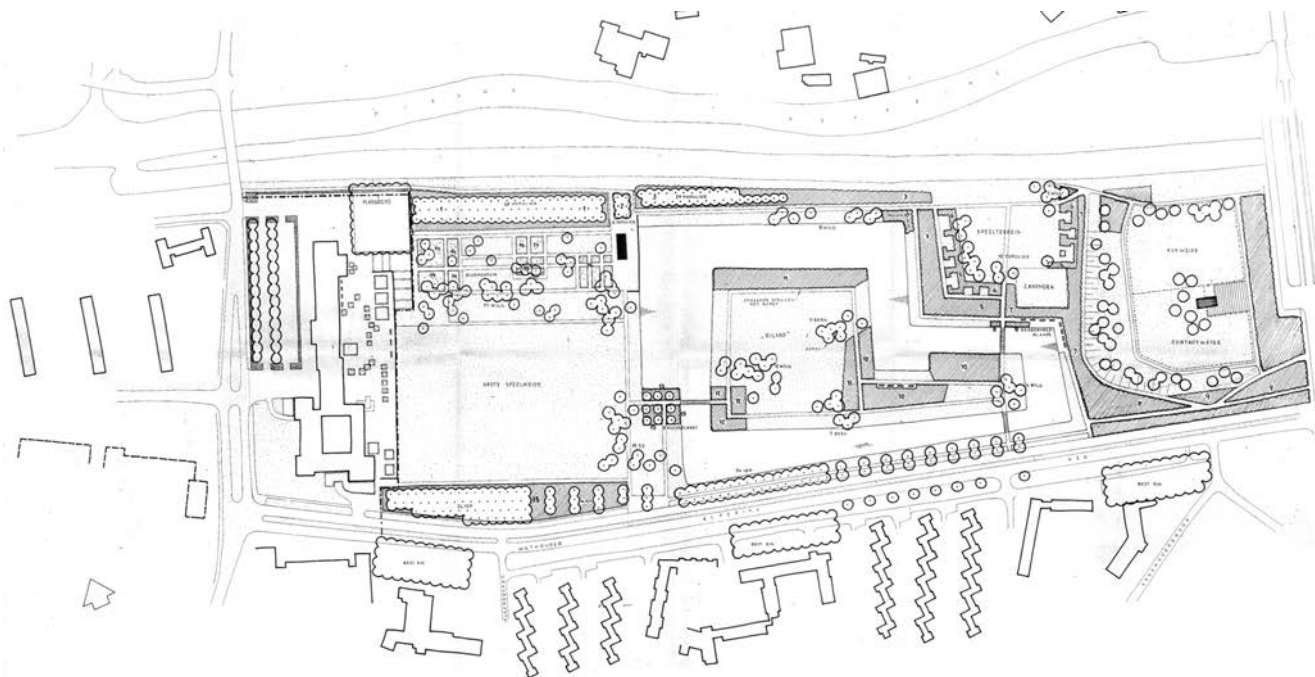
Sinds 1962 was Mien Ruys op voorspraak van Duintjer bij de planvorming voor het provinciehuis betrokken. De bemoeienissen van Ruys reikten verder dan de tuin alleen. Samen met Cornet van de Heidemij ontwierp zij in 1963 een nieuw plan voor het Park de Wezenlanden. Het ontwerp is een voorbeeld van een modern functionalistisch-architectonisch ontwerp: de rechte lijnen, eenvoudige vormen en een sober materiaalgebruik zijn kenmerkend. De belangrijkste vernieuwing van de moderne ontwerpopvattingen lag in het feit dat de parken niet langer een gesublimeerde schijnnatuur vertegenwoordigden (zoals bij de Engelse landschapstijl het geval was), maar dat zij gerelateerd waren aan een bredere stedenbouwkundige visie en aan een functioneel gebruik. De belangrijkste wijzigingen ten opzichte van het eer-

dere plan van de Heidemij betroffen het deel grenzend aan het terrein van het Provinciehuis.

Vanwege het niveauverschil - het terrein van het provinciehuis werd voor de bouw flink opgehoogd - ontwierp Ruys op de overgang van het terrein van het provinciehuis naar het grote manifestatieveld een keermuur van basaltkeien, waar Duintjer nog had gedacht aan een eenvoudig talud. Aan de noordoostzijde zou een trap met flauwe treden het terras bij het provinciehuis met het park verbinden. Om deze trap niet zonder meer te laten uitkomen op de speelweide ontwierp Ruys aan de voet hiervan een klein pleintje met banken. De aanleg met bloemen langs het koelwaterkanaal uit het plan van Cornet verbreedde ze tot dit pleintje, zodat het pad daar een logische beëindiging vond. De speelweide werd hierdoor smaller en beter van verhouding, met als gevolg dat de behoefte deze weide te doorsnijden met paden en te vullen met boomgroepen verviel.

Eind 1963 werd goedkeuring verleend aan het plan. De kosten werden geraamd op 1.571.000 gulden. In de begroting waren geen posten opgenomen voor grondkerende wanden, hekwerken, bruggen, banken, theehuis en dergelijke. De brug-

Gewijzigd plan van Mien Ruys en de Heidemaatschappij van eind 1963. (Collectie HCO)

De Wezenlanden besloeg oorspronkelijk het gebied tussen het Groot Wezenland, het Almelse Kanaal en de oude Assendorperdijk. Het gedeelte tussen de stadsgracht en de Luttenbergstraat werd na de oorlog bouwrijp gemaakt. Hier de voorbereiding voor de bouw van de woningen aan de Schuurmanstraat, eind jaren vijftig. Op de achtergrond zijn van links naar rechts de Oosterkerk aan de Bagijnensingel, de oude watertoren aan de Turfmarkt, de zuivelinrichting 'Hoop op zegen' aan de Filosofenallee en de begin jaren vijftig gebouwde flats aan de Hanekamp te zien. (Foto J. Burgman, collectie HCO)

gen, banken en het theehuis zouden door de dienst Openbare Werken worden ontworpen en begroot. In een later stadium - september 1967 - maakte de Heidemij toch uitwerkingen voor 'kunstwerken' in het park, waaronder de bruggen en keermuren.

Meer planwijzigingen

Oorspronkelijke wilde Mien Ruys aan de zijde van het koelwaterkanaal, aansluitend op het terras van de provincie, terrein ophogen. Omdat de gemeente liet weten dat de opzet van het park zodanig was, dat geen of praktisch geen ophooggrond zou worden aangevoerd, liet Ruys dit idee al in sep-

tember 1963 vallen. Dit maakte het noodzakelijk de keermuur verder door te laten lopen, waarbinnen dan de trap naar de bloementuin viel. Het verhoogde bomenplateau aan de Alferinkweg werd gehandhaafd. De gemeente ging akkoord, op voorwaarde dat voor de verhoging volstaan kon worden met de grond die vrij zou komen uit de bouwput voor het provinciehuis. Begin 1964 werd echter bij de gemeente bekend dat er minder grond vrijkwam uit de bouwput en dit had gevolgen voor de uitvoering: 'Om volledig aan uw wensen tegemoet te blijven komen zouden wij moeten zorgen voor de aanvoer van 10.000 m³ grond, waarmee een bedrag van ± f 50.000 gemoeid zal

zijn. Aangezien dit bedrag niet in redelijke verhouding staat tot het belang dat de gemeente heeft bij de aanpassing van het park aan de tuin van het provinciehuis, zijn wij tot onze spijt niet in staat de aansluiting zodanig uit te voeren als bij de besprekingen is overeengekomen.⁷

Op een ontwerptekening van 1971 is het verhoogde bomenplateau verdwenen en zo ook een verbinding met het park aan deze zijde. In 1972 werd nog een laatste ontwerp gemaakt. Hierop is weer een, weliswaar kleiner, verhoogd bomenplateau gedacht. In dit ontwerp werd een aansluiting gemaakt in het verlengde van de Schuurmanstraat door middel van een hellingbaan in de keermuur. Deze centrale hellingbaan sloten Ruys en Cornet aan op twee brede, schuin weglappende tegelpaden, die nog altijd de verbinding vormen met een verhard pad parallel aan het Provinciehuis.

Ijsbaan

In de planontwikkeling voor het park de Wezenlanden speelde de ijsbaan een belangrijke rol. Al in 1953 werd door het bestuur van de IJclub Zwolle een plan ingediend voor een nieuw aan te leggen ijsbaan in de zogenaamde 'long van Zwolle', omdat de terreinen van de oude ijsbaan bij het Kerkbrugje moesten verdwijnen in verband met

een geplande stadsuitbreiding. Het bestuur van de ijsclub was zich zeer wel bewust dat stadsuitbreiding voortgang moest vinden, maar wees er wel op dat dat niet wegnam, dat de taak van de overheid evenzeer gericht diende te zijn op bevordering van gezonde sportbeoefening, 'als hoedanig de schaatsport wel op de eerste plaats mag worden genoemd.' Bovendien, zo schreef het bestuur, 'zou het toch wel uitermate beschamend zijn, dat de Provinciale hoofdstad (...) zou worden gedegradeerd tot een stad zonder behoorlijk geoutilleerde ijsbaan.'

In oktober 1959 schreef Van Embden aan B&W dat de directeur van de Provinciale Planologische Dienst hem in een vertrouwelijke brief had laten weten dat alle architecten die aan de eenvoudige opdracht voor het nieuwe provinciehuis werkten ernstig bezwaar hadden tegen de aanleg van een ijsbaan op het naastgelegen terrein. Al eerder hadden Gedeputeerde Staten bezwaar gemaakt tegen de uitgaven voor de ijsbaan. Plannen voor een ijsbaan in de uiterwaarden bleken aanmerkelijk goedkoper. Verschillende partijen konden bovendien akkoord gaan met een alternatieve plek voor de ijsbaan, mits kleine kinderen wel schaatsgelegenheid konden vinden in het park. Deze gelegenheid zou gevonden kunnen worden op de vijvers in de Wezenlanden. B&W besliste voorlopig echter anders: de ijsbaan bleef in het plan voor het park opgenomen.

De gewijzigde situering van het provinciehuis, ter plekke van de geprojecteerde ijsbaan, vroeg in mei 1962 om aanpassing van het plan. In het gewijzigde plan kreeg de ijsbaan een plek net ten oosten van het provinciehuis, ter hoogte van het huidige 'groot manifestatieveld'. Kort daarna viel echter alsnog het doek voor de ijsbaan. De raad vond het wel gewenst het schaatsenrijden in de Wezenlanden nog dezelfde winter mogelijk te maken en besloot bij de uitvoering van het park de aanleg van de ontworpen vijvers voorrang te geven.

Theehuis

Het bestuur van de ijsclub verzocht al in een vroeg stadium om een eenvoudig restaurant met kleedruimte in de nabijheid van de gewenste ijsbaan. In oktober 1955 schreef de directeur van Openbare

De ijsbaan op het Wezenland in 1928. (Foto A. van Beek jr., collectie HCO)

Werken: ‘... voorlopig zal zulks evenwel moeilijk gerealiseerd kunnen worden, daarom is door mij dan ook voorgesteld te trachten een particulier voor deze bouw te interesseren (of voor de huur). Een eventueel restaurant zal eerst rendabel kunnen zijn, indien het gehele park gereed is.’ Het verzoek van de ijsclub vond gehoor, en het eenvoudige restaurant, in eerste instantie dus ook naast de geplande ijsbaan, is waarschijnlijk de voorloper geweest van het in het definitieve ontwerp opgenomen theehuis op het terras ten oosten van de bloementuin. Het op te richten theehuis diende een bescheiden, doch fraai uitzierend bouwswel te worden. Er werd een stelpost voorgesteld van 150.000 gulden. Maar evenals de ijsbaan, werd het theehuis nooit gerealiseerd. In oktober 1964 liet de Commissie Openbare Werken aan B&W weten voor het theehuis - ‘de ligging daarvan mede in aanmerking nemende’ - geen noodzaak of bestaansmogelijkheid aanwezig te achten en gaf zij B&W dan ook in overweging dit onderdeel niet in de begroting op te nemen. Kort daarop, in december 1964, was het plan tot de bouw van een theehuis van de baan. Het terras werd wel aangelegd.

Aanvullend Werk

In 1960 werd de aanleg van het park aangewezen als ‘Aanvullend Werk’. Dat betekende dat de rijks-overheid de loonkosten en sociale lasten voor dit werk volledig zou betalen indien hier werkloze arbeiders te werk werden gesteld. Voor de gemeente was dit een mooie kans. Met alleen de materiaal- en toezichtkosten voor eigen rekening zou het park voor ongeveer een derde van de geschatte kosten aangelegd kunnen worden. In de winter van 1965/66 werden er voor het eerst werkloze arbeiders naar de Wezenlanden gestuurd. Het waren er in totaal dertig. In de zomer liep dit aantal terug tot drie. Door het tekort aan werklozen in Zwolle en omstreken maakten de werkzaamheden dan ook slechts geringe vorderingen. Maar, in februari 1967, waren er honderd ‘A.W.-arbeiders’.

De werkzaamheden in het park kwamen op een ongunstige manier in het nieuws. De Zwolsche Courant berichtte 1 februari 1967 onder de kop: ‘In Wezenlanden wordt klok vijftig jaar teruggedraaid’, dat het Nederlands Katholiek

Vakverbond via zijn weekblad Ruim Zicht liet weten de werkverschaffing in het park af te keuren. Ruim Zicht vond dat de aanvullende werken zich in niets mochten onderscheiden van soortgelijke werken in de particuliere sector. Hier werd echter met de schop werk verricht dat men al vele jaren door machines had zien verrichten. Bovendien moesten arbeiders kipkarren, ‘die beter mechanisch kunnen worden voortbewogen’, met de hand voortduwen. ‘Deskundigen zeiden ons dat de aanleg van het park sneller en goedkoper zou kunnen gaan als 75 van de honderd mensen werden vervangen door drie draglines. (...) De Heidemaatschappij kan op verzoek van de gemeente wel machines voor het werk inschakelen, maar dan trekt het Ministerie onmiddellijk de portemonnee dicht.’⁸

Geldgebrek

Het gebrek aan geld speelde al sinds de planontwikkeling een grote rol. In 1959 lieten B&W weten dat verwezenlijking van de plannen moest worden uitgesteld in verband met financieringsmoeilijkheden. Het jaar daarop werd bekeken of de meeropbrengst van de verkoop van het Zwolse Bos voor het recreatiegebied in de Wezenlanden bestemd kon worden. Anderen stelden voor gelden bestemd voor de reserve-stadsuitleg aan te

De Wezenlanden gezien vanaf de Assendorperdijk, omstreeks 1960. Rechts het eerste onderkomen van de HTS, de Ir. F.S. Langemeijerschool. (Foto J. Burgman, collectie HCO)

wenden. Op een bepaald moment werd zelfs de gedachte gelanceerd om uit 'overweging van gunstiger exploitatie' ter plaatse van de geplande ijsbaan bungelows te bouwen. De aanwijzing van het park als 'Aanvullend Werk' drukte in eerste instantie de kosten. Overschrijding van de geplande uitvoering van drie jaar had echter weer stijgende kosten tot gevolg. Een areaalvergroting in 1965 bracht ook extra kosten met zich mee. Toen de eerste plannen voor de Wezenlanden werden gemaakt, was het koelwaterkanaal nog in gebruik. De N.V. IJsselcentrale weigerde om de kade langs het kanaal bij het park te betrekken. Na het gereedkomen van het ontwerp - het koelwaterkanaal had inmiddels zijn functie verloren - werd nogmaals onderhandeld over de aankoop van de strook grond tussen het park en het koelwaterkanaal. Uiteindelijk konden de grond én het koelwaterkanaal worden toegevoegd aan het areaal van het park. Tot planwijzigingen leidde dit niet meer.

De geplande oplevering in mei 1968 werd niet gehaald. Er moesten nog bruggen, keermuren en wanden gebouwd, terrassen aangelegd en verlichting, banken, papiermanden en speelwerktuigen geplaatst worden. De kosten werden op dat moment nog geraamd op 595.343 gulden. Van de geplande asfaltverharding op de paden werd afgezien, maar dan nog waren de kosten te hoog. Openbare Werken kwam met het voorstel een brug te laten vervallen, hetgeen een besparing van circa 70.000 gulden zou opleveren. 'Daarnaast kan uiteraard het aanbrengen van b.v. banken achterwege worden gelaten.'⁹

Feestelijke opening

Uiteindelijk vond de feestelijke opening van het park plaats op 30 april 1971. 'Een opening die lang genoeg op zich heeft laten wachten', aldus de toenmalige burgemeester Drijber. De burgemeester zei het park van het grootste belang te vinden voor de omliggende woonwijken, ook voor de Wipstrik. 'Openbare Werken heeft weliswaar gezegd dat een overbrugging vanuit de Wipstrik niet mogelijk is, maar ik vind dat we dat toch eens

moeten bekijken, vertelde de burgemeester.'¹⁰ Bij de opening was het park nog niet helemaal klaar. Er ontbraken nog vijftien banken en vijftientwintig prullenbakken, en verder was ook de beplanting nog niet helemaal compleet. De Heidemij bood vijf notenbomen aan die als openingshandeling door het college werden geplant. 'Na deze openingsceremonie, waarbij wethouder Venstra (Openbare Werken) nog maar half klaar was toen de burgemeester en zijn collega's de schop al weer aan de kant hadden kunnen zetten, maakte het gezelschap een wandeling door het park.'¹¹

Bronnen

Historisch Centrum Overijssel, GAZ, DOSSIERNR.-1.777.83 en -1.855.6.

Bouwhistorische Opname Provinciehuis Overijssel. De Fabryck, 2003.

Zwolsche Courant.

Noten

- 1 Toelichting bij het uitbreidingsplan, 'regelende de bestemming van de gronden gelegen in de Wezenlanden' (1955).
- 2 Idem.
- 3 B&W aan Gemeenteraad, augustus 1959.
- 4 De andere betrokken architecten waren ir. J.W.C. Boks te Rotterdam, prof. G.H.M. Holt te Haarlem en de Overijsselse bureaus van H. Mastenbroek & J.H. de Herder te Zwolle en ir. J.C. Rentjes te Almelo. Uit: *Bouwhistorische Opname Provinciehuis Overijssel*. De Fabryck, 2003.
- 5 Idem. Het provinciehuis heeft later nog tweemaal een wijziging ondergaan. In 1983-1984 heeft de kantoortuin bij het werkgedeelte het moeten ontgelden door de realisering van een aantal clusters van vertrekken. Vervolgens is in 1989-1991 hetzelfde gedeelte aan de parkzijde uitgebreid met een vleugel loodrecht op het gebouw.
- 6 Brief september 1962: De Heidemij 'heeft nu ten einde raad geheel zelfstandig het bijgaande plan gemaakt, uitgaande van het bekroonde schetsontwerp.'
- 7 Brief B&W aan GS, maart 1965.
- 8 *Zwolsche Courant*, 1 februari 1967.
- 9 Brief directeur Openbare Werken aan B&W, juli 1969.
- 10 *Zwolsche Courant*, 1 mei 1971.
- 11 Idem.

Boekbesprekingen

Hans Werkman, *De haven uitgraven. De wereld van J. K. van Eerbeek, schrijver (Meindert Boss 1898-1937)*. Hilversum 2004 (Uitgeverij Verloren), 568 pp., 16 fotopp., prijs € 29,-.

De schrijver J.K. van Eerbeek, schuilnaam voor Meindert Boss, woonde bij zijn ouders in de bakkerszaak op het adres Thomas a Kempisstraat 69, waar hij artikelen, verhalen, een verhalenbundel en zes romans schreef. Naast zijn schrijversloopbaan was Van Eerbeek tien jaar lang onderwijzer in het Huis van Bewaring. Eind vorig jaar promoveerde de neerlandicus Hans Werkman (1939) op

een biografie over deze bijna vergeten Zwollenaar. Hans Werkman publiceerde daarvoor reeds een vijftigtal boeken, waaronder: *Een calvinist leest Maarten 't Hart* (1982), *De wereld van Willem de Mérode* (1983), *Gerommel van Büch tot Bommel*, essays (1989), *Spitten en niet moe worden; leven en werk van de schrijver B. Nijenhuis* (1995), *Het hondje van Sollie*, kerkhistorische roman (1999).

Volgens Werkman vallen Boss / Van Eerbeeks boeken op doordat ze intelligenter en filosofischer van inhoud en zakelijker van stijl zijn dan de doorsnee christelijke roman van zijn tijd, de tijd tussen de beide wereldoorlogen. *Verhalen* (1930, tweede druk: *Burgers van Nijstad*) schreef Boss / Van Eerbeek voor een deel op de huid van zijn vader, de gereformeerde Jan Boss, afkomstig uit Den Ham (provincie Groningen). In de verhalen komt zijn vader voor als 'De Koksiaan' (volgeling van ds. H. de Cock van Ulrum, die aan de wieg van de Afscheiding van 1834 stond), maar die spotnaam is meer bedoeld als een erenaam. *Lichting '18* (1932) is een roman vol diepe en rijke gedachten, vooral over de morele neergang van Nederland na de Eerste Wereldoorlog. In *Strooschippers* (1935) schreef Van Eerbeek strak en eerlijk over het mystieke schippersleven rond 1900; de verhalen daarover had hij uit de Zwolse christelijk-gereformeerde ouderling Willem Dam geknepen. *Gesloten grenzen* (1935) is zijn beste roman en werd door onder meer Menno ter Braak zeer geprezen. Het boek gaat over de mens die in het moderne leven leert asceet te zijn, iets waar Van Eerbeek zichzelf dagelijks in moest oefenen: hij had het niet alleen te kwaad met God en kerk, maar ook met zijn tuberculose, die hem een huwelijk belette. *Beumer & Co* (1937) is een crisisroman over een verhuizer annex stoffeerder/behanger annex begrafenisdraager in Kampen.

De Doeve (geschreven in de periode 1932-1938, maar verschenen in 1938), de minst geslaagde roman van Van Eerbeek, is een verhalenroman rondom de kleine Gerrit Duif, bijgenaamd 't Dufien, later De Doeve. Het is een typisch anekdotenboek over de streken van een kwajongen en zijn vrienden. Het verhaal speelt rond 1895 in de Zwolse Gribus, een achterbuurt met sloppen en stegen in de wijk de Dieze. Zijn laatste en autobiografische roman *Asuncion. Het Spaansche Sprotje* (1937) is in Nice geschreven en gaat over een ongetrouwde moeder die hij bescherming biedt. Terug uit Nice in de Nederlandse herfst werd Meindert Boss / Van Eerbeek ziek, hij stierf aan een longontsteking, 39 jaar oud.

In de biografie *De haven uitgraven* (2004) plaatst Werkman het boeiende leven, gedachteleven en werk van Van Eerbeek in het kader van zijn tijd en van tijdgenoten als C. Rijnsdorp, P.J. Risseeuw, Bert Bakker en Gerrit Kamphuis. De titel van het boek is ontleend aan een uitspraak van Meindert Boss zelf, die in 1928 - toen hij zichzelf na lang aarzelen tot schrijver had uitgeroepen - aan het papier toevertrouwde dat hij wilde zien, wat hij van God te weten kon komen: 'Niet om te weten; maar om de haven uit te graven, waar ik mij bergen kan.' Het uitgraven van de haven ging voort, van jaar tot jaar en van boek tot boek. Boss / Van Eerbeek was en bleef gereformeerd: met tegenzin, maar uit liefde. Hij was altijd op zoek naar waarheid, wenste de woorden en daden van de kerk, het geloof en de literatuur te bevragen op integriteit en waarheidsgehalte. Ook zijn verhalen en romans getuigen daarvan.

Werkmans biografie is chronologisch van opzet, zoals het leven van een mens verloopt. Aan elk van de romans van de schrijver is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd, waarin het ontstaan, de inhoud, de stijl, de relatie met de uitgever en de ontvangst door pers en publiek zijn behandeld. Met dit laatste komt de biograaf op het terrein van de literatuurkritiek. Voor de lezer vond hij dit van belang, omdat Van Eerbeeks werk onbekend is geworden. Voor wie kennis wil maken met het werk van Meindert Boss, die in zijn eerste schrijversjaren onder de schuilnaam M. van Kempen

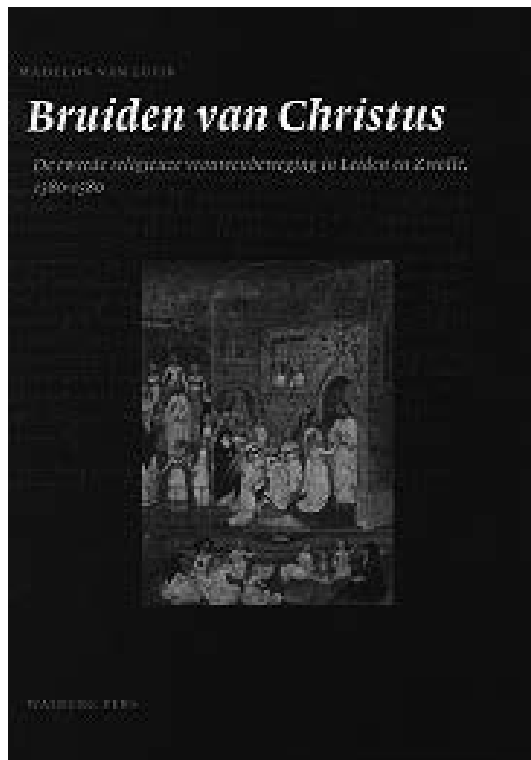
publiceerde, is achterin het boek een volledige bibliografie opgenomen (pag. 539-544).

Hans Werkman vat in de proloog zijn dissertatie als volgt samen: 'Dit boek is een poging tot reconstructie van een heel leven. (...) Ik heb Meindert Boss willen neerzetten tegen de achtergrond van zijn oorsprong: de randhervormde wagenmakers Boss [uit Den Ham] en de oergereformeerde boeren, dominees en ouderlingen Siertsema [zijn moeders familie uit Roodeschool]. Over zijn militaire dienstdienst, zijn sanatoriumperiodes, zijn relatie met de kerk en zijn directe werk als onderwijzer in de gevangenis heeft Van Eerbeek betrekkelijk weinig geschreven. Maar hij werd erdoor gevormd of misvormd en dus wilde ik uit archieven van sanatorium, kerk en Huis van Bewaring de omstandigheden en gebeurtenissen tonen die hij meemaakte.'

De auteur heeft, hoewel het niet was vereist, een aantal stellingen aan zijn proefschrift toegevoegd. De vierde stelling luidt: 'Ten onrechte heeft de gemeente Zwolle nog steeds geen J.K. van Eerbeekstraat. Zijstraten daarvan kunnen genoemd worden naar A. Wapenaar, Klaas Heeroma, Gerrit Kamphuis en J.W. Schulte Nordholt.'

Samenvattend: *De haven uitgraven* is een boeiend geschreven biografie met veel wetenswaardigheden over Zwolle, vooral over de omgeving van de Nijstad (Thomas a Kempisstraat) in de eerste helft van de twintigste eeuw. Maar ook over het Huis van Bewaring, de gereformeerde Oosterkerk aan de Bagijnesingel met de volkse wijkpredikant J.H. Kuiper en nog veel meer. Als oud-Zwollenaar, geboren en getogen in een huis aan de Thomas a Kempisstraat (nr. 23), heb ik het boek met veel belangstelling gelezen. Van harte aanbevolen.

Kees de Kruijter

Madelon van Luijk, *Bruiden van Christus. De tweede religieuze vrouwenbeweging in Leiden en Zwolle, 1380-1580*. Walburg Pers, Zutphen 2004, ISBN 90.5730.293.4. Prijs € 39,50.

In 2003 promoveerde Madelon van Luijk op een vergelijkend onderzoek naar vrouwenconventen in Leiden en Zwolle. Het ging haar om gemeenschappen die deel uitmaakten van de zogenoemde tweede religieuze vrouwenbeweging. In de praktijk komt dat neer op de conventen die na 1380 tot stand kwamen.

De tweede religieuze vrouwenbeweging zal voor veel mensen een onbekend fenomeen zijn. Het begrip 'vrouwenafdeling' van de Moderne Devotie is weliswaar bekender, maar Van Luijk gebruikt het niet, omdat het de lading niet helemaal dekt. De Moderne Devotie was weliswaar de inspiratiebron voor de meeste nieuwe vrouwenhuizen, maar er waren ook oudere kloosterorden (bijvoorbeeld Dominicanen en Franciscanen) die in dezelfde periode nieuwe conventen stichtten.

Deze horen ook bij de tweede religieuze beweging. De belangrijkste vraag van het onderzoek betrof de verklaring van die tweede religieuze vrouwenbeweging. Van Luijk koos voor een oostelijke en een westelijke stad, omdat er volgens de gangbare opvattingen verschil bestaat in ontwikkeling van de conventen. In Holland zouden de huizen zich snel omvormen tot kloosters, terwijl de huizen in de IJsselstreek hun oorspronkelijke karakter langer behielden.

De opbouw van het boek is duidelijk. In het eerste hoofdstuk komt de oprichting van de vrouwenhuizen aan bod. Vervolgens worden allerlei interne aspecten besproken zoals het functioneren van de huizen, de devote oefeningen van de zusters, de gebouwen en economische situatie, de institutionele ontwikkelingen en de achtergronden van de zusters. De laatste hoofdstukken behandelen de relaties van de vrouwenconventen met de buitenwereld. Hier staan de stedelijke omgeving, de lokale en bovenlokale overheid en contacten met andere geestelijke instellingen centraal. Het laatste hoofdstuk behandelt de lotgevalen van de gemeenschappen in de zestiende eeuw en hun opheffing tijdens de Reformatie. Het boek eindigt met een samenvattende slotbeschouwing en drie bijlagen.

Tussen de zeven Zwolse en zestien Leidse conventen bleken grote institutionele verschillen te bestaan. Zo waren er begijnen, devote vrouwen, zusters van het gemene leven, kanunnikessen, zusters van de derde orde van Franciscus en tenslotte zusters van de tweede en van de derde orde van Dominicus. Deze verschillen kwamen vooral naar voren in de interne taakverdeling van de conventen. De leefwijze van de vrouwen was echter in grote lijnen hetzelfde. De zusters leidden een contemplatief leven en hielden zich nauwelijks bezig met maatschappelijke taken zoals ziekenverzorging.

Alle huizen begonnen klein en bescheiden in een woonhuis. Soms ontstond een convent op initiatief van een priester, die enkele vrouwen bijeenbracht. Een andere keer stelden leken hun huis en geld beschikbaar. Regelmatig blijft echter de precieze gang van zaken rond de stichting in nevelen gehuld.

De verdere ontwikkeling van de Zwolse conventen verschilde op een aantal punten van de Leidse conventen. Zo waren de bewoners van de Zwolse huizen vaker uit de stad zelf afkomstig. De Leidse zusters kwamen vaak van het platteland in de omgeving van Leiden. Ook de verhouding tot de stadsbesturen in beide plaatsen vertoonde verschillen. In Zwolle moesten de conventen vanaf het begin aan bepaalde voorwaarden van de stad voldoen, terwijl het Leidse stadsbestuur pas na verloop van tijd strenger werd.

Behalve veel positieve punten, bevat het boek wat onnauwkeurigheden. Zo gaat de vergelijking van de inkomsten uit 1572 voor de Zwolse conventen mank. De financiële overzichten die Van Luijk gebruikt, geven namelijk alleen de vaste inkomsten. Dat zijn de inkomsten uit onroerend goed en jaarrenten, die (althans in principe) elk jaar hetzelfde zijn. De incidentele inkomsten uit arbeid (textiel), verkoop van producten, van giften, testamenten en eventuele andere bronnen, werden niet genoteerd. Over de omvang van deze inkomsten is weinig bekend, maar rondom het jaar 1500 moet het Buschklooster zeker een paar honderd goudgulden uit textielarbeid hebben ontvangen. Dit was zeker zoveel en waarschijnlijk meer dan de vaste inkomsten opleverden. Om de inkomstenpositie van de conventen goed te kunnen vergelijken, had toch iets over deze incidentele inkomsten gezegd moeten worden. Het beeld dat nu wordt geschetst, is daarom zeker onvolledig en waarschijnlijk scheef.

Ook de indeling van de zusters op basis van hun sociale achtergrond is moeizaam. Van Luijk maakt een indeling in adel, patriciaat, adel en patriciaat, middenklasse, horig en onbekend. Het probleem is echter, dat iemand niet tegelijk tot de adel en tot het patriciaat kon behoren. Volgens het Zwolse en Leidse stadsrecht moest iemand minstens enkele jaren burger zijn om in het stadsbestuur verkozen te worden. Bovendien vormden vertegenwoordigers van de IJsselsteden (= patriciaat) samen met vertegenwoordigers van de adel (beter gezegd: de ridderschap) samen de Statenvergadering. Het was daarbij uitgesloten dat iemand zowel de ridderschap als een stad verte-

genwoordigde. Het kwam wel voor dat iemand uit de ridderschap trouwde met iemand uit het patriciaat. Dat is waarschijnlijk de verklaring waarom bijvoorbeeld de familie Van Haerst in beide groepen voorkwam. Waarschijnlijk had één tak gekozen voor het stadsleven en het Zwolse stadsbestuur, terwijl een andere tak de riddermatige levenswijze voortzette.

Ondanks deze kritiekpunten is het boek zeer de moeite waard. Het geeft namelijk een verfrissende kijk op de vrouwenconventen in twee verschillende steden. Het aardige is vooral dat het heel duidelijk aangeeft dat de conventen weliswaar een gelijksoortige achtergrond hadden, maar dat er toch behoorlijk grote verschillen bestonden. De lokale situatie in Leiden en Zwolle zorgde ervoor dat de conventen andere mogelijkheden en moeilijkheden hadden. De persoonlijke drijfveren en achtergrond van stichters en bewoonsters zorgden voor verdergaande verschillen tussen de conventen. Samen levert dat het beeld op van een kleurrijk religieus leven aan het einde van de Middeleeuwen.

Ingrid Wormgoor

na zestig jaar

zestien verhalen
over verwerken en herdenken

Steven ten Veen, Michael Amsman, Wim Coster, *Na zestig jaar. Zestien verhalen over verwerken en herdenken*. Stedelijk Museum Zwolle en Historisch Centrum Overijssel, zj. Geen ISBN. 128 pp. Prijs € 2,50.

(Verkrijgbaar bij Stedelijk Museum Zwolle en Historisch Centrum Overijssel).

‘Laten we zorgen dat de Tweede Wereldoorlog niet vergeten wordt in het museum van het verleden, als het vijfjarige broertje van de Tachtigjarige Oorlog.’ Dit zei prins Willem Alexander op 5 mei bij de viering van de bevrijding van Nederland, nu zestig jaar geleden. Gezien de vele herdenkingsactiviteiten in 2005 lijkt voor deze zorg weinig reden. Maar de huidige aandacht komt mede voort uit een gevoelde urgentie ‘dat dit wel eens de laatste keer kan zijn’ dat mensen die zelf de

oorlog hebben meegemaakt bij herdenkingen aanwezig kunnen zijn. En met het verdwijnen van deze generatie dringt de vraag zich op of en hoe de volgende generaties de Tweede Wereldoorlog moeten herdenken. Hoe zorgen we ervoor dat de Tweede Wereldoorlog niet het vijfjarige broertje van De Tachtigjarige Oorlog wordt?

Is het uit dit gevoel van urgentie, of uit een zoeken naar nieuwe herdenkingsvormen, feit is dat er ook in Zwolle veel aandacht is geweest voor de zestigjarige herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog. Voor het eerst is een nachtwake gehouden en het Historisch Centrum Overijssel heeft een symposium ‘Herdenken en verwerken’ georganiseerd. Het Stedelijk Museum Zwolle richtte de tentoonstelling ‘Na zestig jaar. Zwolle in de Tweede Wereldoorlog’ in. Het einde van de tentoonstelling werd gevormd door citaten uit het boek *Na zestig jaar. Zestien verhalen over verwerken en herdenken*, dat gelijk met de tentoonstelling het daglicht zag.

Het boek bestaat uit zestien persoonlijke verhalen, opgetekend door de journalisten Steven ten Veen, Michael Amsman en de historicus Wim Coster. Er is gekozen voor een breed spectrum aan diverse ervaringen. Verhalen over onderduikers en van hen die onderduikers in huis hadden. Verhalen over gedode verzetsmensen, vervolgde Jehova getuigen, maar ook verhalen over een NSB-gezin. Verhalen over het directe oorlogsgekweld van bombardementen. Verhalen over hongertochten. Verhalen uit de kampen van Indië. Het merendeel van deze verhalen is niet eerder gepubliceerd. In de meeste gevallen is er een Zwolse, of Overijsselse connectie.

Het zijn verhalen van mensen die in hun persoonlijke omgeving gebeurtenissen hebben meegemaakt die een stempel hebben gedrukt op hun verdere leven. Het betreft mensen die tijdens de oorlog adolescent of kind waren. Voor sommigen hebben de herinneringen een onuitwisbare, maar geen onverdraaglijke rol in het verdere leven gespeeld. Voor anderen is er met de bevrijding geen einde gekomen aan een periode van ellende. Zij moesten het verlies van ouders verwerken, of juist voortleven met getraumatiseerde ouders. Of

zij moesten de gevolgen dragen van de keuzes van hun ouders, of die nu leidden tot lidmaatschap van de NSB, of tot een leven als vervolgte Jehova getuige, of tot activiteiten in het verzet. Uit deze verhalen blijkt hoezeer de gevolgen van de oorlog nog tot op de dag van vandaag kunnen voortleven.

Wat maakt dit boek nu lezenswaardig? Het is vooral de directheid en herkenbaarheid die ontroeren. Het zijn onopgesmukte ervaringen van gewone mensen die 'per ongeluk' zijn meegeleurd in de grote maalstroom van de oorlog. Juist het idee dat het mensen als u en ik zijn, maakt de inhoud van de verhalen heel aansprekend. Daarin zit ook de kracht van persoonlijke herinneringen. Ze geven geen nieuwe historische inzichten, maar ze maken vaak duidelijker wat oorlog en vervolging inhouden dan de veel abstractere 'grote geschiedenis'. Het gruwelijke van oorlog, bezetting en vervolging is zo direct invoelbaar.

Terug naar het 'verwerken en herdenken' uit de ondertitel van het boek. Zoals uit de verhalen blijkt, is er nog zeker enige tijd behoefte aan verwerken. Dat zal steeds minder de mensen betreffen die de gebeurtenissen zelf hebben meegeemaakt. Maar het is duidelijk uit de verhalen, dat niet alleen mensen uit die generatie getroffen zijn door de oorlogsgebeurtenissen. Zolang daar behoefte aan bestaat, moet er aandacht zijn voor verwerking. Daarnaast is er de vraag wat je als samenleving wil herdenken. De meeste mensen die nu leven zijn gewend aan een leven in relatieve voorspoed, in een democratische rechtsstaat, zonder dreigingen van oorlogsgeweld of vervolging. Ze hebben geen directe oorlogservaringen en komen niet uit families die slachtoffer van de oorlog zijn geweest. Immers, grote delen van de bevolking hebben zich, zo goed en zo kwaad als dat kon, door de oorlogsjaren heengeslagen, zonder heldendaden of traumatische ervaringen. Wat moet je hen, al herdenkend, meegeven als erfenis van de Tweede Wereldoorlog? Wat mij betreft

zou dat het bewustzijn van de verschrikkingen van oorlogsgeweld en vervolging moeten zijn en als positieve keerzijde hiervan de waarde van de pluriforme democratische rechtsstaat waarin we nu ons gelukkig mogen prijzen te leven. Hierbij kunnen de directe ervaringen van slachtoffers van oorlogsgeweld en vervolging een sleutelrol spelen. Deze verhalen dringen oneindig veel dieper in het gemoed door dan abstracte beschouwingen over de waarden, waarvoor onze samenleving zou moeten staan. Ze dwingen tot identificatie, tot meeleven en daardoor tot een veel diepere bezinning. In die zin hebben juist verhalen van gewone mensen een belangrijke rol in een actuele vorm van herdenken. Het is belangrijk om deze verhalen vast te leggen. De interviews uit dit boek leveren daar een waardevolle bijdrage aan.

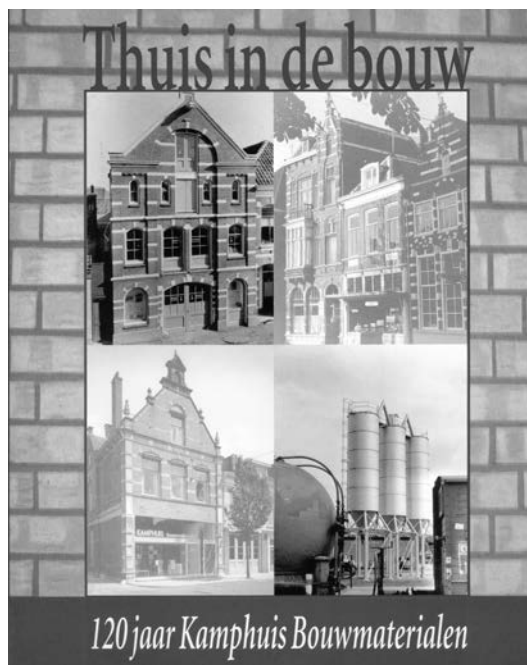
Frank Inklaar

Recent verschenen

Hemmy Clevis (Red.) *Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle 5*, Gemeente Zwolle, 2005. 203 pp. Prijs € 12,-.

Het laatste deel in de reeks *Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle* verscheen in 1998. Met de recente verschijning van deel 5 is de oude draad weer opgepakt. Een goed initiatief van de afdeling Monumentenzorg en Archeologie. De bundel bevat zestien artikelen, van de hand van Michael Klomp (ondermeer *Archeologisch onderzoek Broerenkerkplein*) Hemmy Clevis (ondermeer *Twee afvalkuilen in Stadshagen*), Wijnand Bloemink (*Hofvliet*), Saskia Zwieters (*De muiltjes van Aleida Greve*) Peter Boer (*Sassenstraat 45*), Henri Wolf (*De geschiedenis van de Vrijhof*) en Hans Peeters (*Over de functie van gewei- beilen*).

Els Heuts *Thuis in de bouw, 120 jaar Kamphuis Bouwmaterialen*, Historisch Centrum Overijssel, Zwolle 2005. 64 pp. Prijs € 7,50.

Aardige bedrijfsgeschiedenis van een (oorspronkelijk) Zwols bedrijf. Grondlegger Gerrit Kamphuis ging in 1878 van start met een metsel- en timmerbedrijf in de Zwolse wijk Schelle. Tot 1975 stonden drie generaties Kamphuis aan de leiding van het bedrijf. Kort daarvoor, in 1971, had de onderneming haar zelfstandigheid verloren. Eerst vond er een fusie plaats met haar grootste concurrent en deze combinatie werd vervolgens diverse malen overgenomen. Succesvol was de deelname, vanaf 1974, van het bedrijf in de Gamma Bouwmarkten. In de hoogtijdagen, eind jaren zeventig, groeide het werknemersbestand tot 160 personen.

Redactie

In 1982 kwam Kamphuis in buitenlandse handen: het werd overgenomen door het Ierse concern CRH. Het boek Kamphuis leek in 1998 dicht te gaan. De laatste, directe vertegenwoordigers van het oude bedrijf, vertrokken. De naam veranderde in Van Neerbos Bouwmaterialen, de naam van de Nederlandse divisie van CRH. Maar de markt kon dit niet waarderen en de directie besloot in juli 2004 de vertrouwde naam Kamphuis weer op de vestigingen in Zwolle en Lelystad te plakken.

Het boek is verschenen als derde deel in de HCO-reeks en is rijk geïllustreerd.

Dick en Coleta Hogenkamp *Zwolle, tijd van verandering. De jaren vijftig, zestig en zeventig*, Aprilis-Zaltbommel 2005. 144 pp. Prijs € 18,50

De jongste loot aan de reeds rijk gevulde Hogenkamp stam. Dit keer geen publicatie over Assendorp, maar een fotoboek gewijd aan (vooral) de jaren vijftig en zestig, en een beetje jaren zeventig. Het is weer prettig bladeren met veel nostalgische herkenbaarheid. Het boek is uitgegeven als deel uit de serie *Uijt Hoven, Dorpen en Steden* van uitgeverij Aprilis uit Zaltbommel; het geheel ziet er verzorgd uit en is voorzien van een harde band.

Zwolle vanaf het water, Een vaartocht door de Zwolse stadsgrachten. VVV Kampen-Zwolle-Overijssels Vechtdal, 2005. 18 pp. Prijs € 3,95.

Vorig jaar verscheen *Vestingroute*, nu heeft de Zwolse VVV in dezelfde lay-out *Zwolle vanaf het water* uitgebracht. Een aardig, informatief en fraai in kleurendruk uitgegeven boekje.

In het volgende nummer:

- **Zwolle in 1905**
Themanummer over het Zwolle van honderd jaar geleden
Geschreven door Jan van de Wetering

Verschijningsdatum december 2005

Mededelingen

Uitgave Huguenin-kaarten

Tussen 1819 en 1829 hebben militaire ingenieurs onder leiding van eerste luitenant-ingenieur W.U. Huguenin kaarten van Noord- en Oost-Nederland vervaardigd. De Drentse Historische Vereniging gaat deze Huguenin-kaarten eind dit jaar als atlas uitgeven. Belangstellenden kunnen deze atlas tot 21 oktober voor de voorintekenprijs € 42,50 (excl. verzendkosten) bestellen. Na die datum wordt de prijs € 52,50. Informatie en bestellen via e-mail h.versfelt@12move.nl, of per briefkaart via Drentse Historische Vereniging, postbus 243, 9400 AE Assen.

Cd-rom publicaties 1984 – 2004

Ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de Zwolse Historische Vereniging verscheen in december 2003 een CD-rom met alle publicaties. Van deze Cd-rom zijn nog een aantal exemplaren verkrijgbaar. De Cd-rom is te bestellen door overmaking van € 35 op rekeningnummer 5570775 van de ZHV Zwolle, onder vermelding van CD 1984-2004 en adres van toezending.

Tentoonstellingen Stedelijk Museum Zwolle

Arie Zwart (1903-1981), een zwervend kunstenaar
18 september - 27 november 2005

Overzichtstentoonstelling van de schilder A.J. Zwart, die door heel Nederland heeft gezworven, eerst met een woonwagen later met een speciaal voor hem en zijn gezin gebouwde woonboot. Hij heeft onder meer vele jaren in de kop van Overijssel doorgebracht. Op de expositie zijn meer dan 150 schilderijen en aquarellen te zien. Zwart schilderde aanvankelijk in de trant van de Haagse School, later werd zijn palet lichter en impressionistischer. Hij schilderde landschappen, interieurs en stillevens.

Ook werk dat hij maakte na zijn reizen in Zuid-Frankrijk en Spanje is op de tentoonstelling te zien.

Werkeren, een archeologische verkenning van een havezate

18 december 2005 - 26 februari 2006

De archeologische dienst van de gemeente Zwolle maakt in samenwerking met het museum een tentoonstelling over de havezate Werkeren. Op de plaats van de havezate is de afgelopen jaren archeologisch onderzoek verricht in verband met de uitbreiding van de Zwolse wijk Stadshagen. De vondsten worden op een verassende manier geëxposeerd.

Bij de tentoonstelling verschijnt een boek, uitgegeven door de Stichting Promotie Archeologie.

Arie Zwart, Ijskar op de Melkmarkt in Zwolle, 1941. Te zien op de tentoonstelling in het Stedelijk Museum Zwolle.

Auteurs

Drs. Annèt H.M. Bootsma – van Hulten (1953) is historicus en werkt freelance.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Dr. Frank Inklaar (1957) is historicus. Hij is werkzaam bij de faculteit Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit Nederland.

Kees (Cornelis Jacobus) de Kruijter (Zwolle, 1941) is archivaris. Hij was onder meer werkzaam bij het gemeentearchief Zwolle. Van 1980 tot 1997 was hij archivaris van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden. Daarnaast was hij vanaf 1983 tot 2001 ambtelijk secretaris van de generale synode van die kerken. Sinds 2001 is hij met de VUT en nog werkzaam in tijdelijke archiefprojecten, onder meer bij het Streekarchief 'Vecht en Venen'. In zijn vrije tijd is hij lid van de redactie van de *Vechtkroniek*, het tijdschrift van de Historische Kring van Loenen aan de Vecht.

Drs. Jeanine Otten (1959) is kunsthistoricus en coördinator publiekendiensten bij het Historisch Centrum Overijssel.

Dr. Kees Ribbens (1967) is historicus. Hij schreef ondermeer *Bewogen Jaren, Zwolle in de Tweede Wereldoorlog*. Momenteel is hij verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Willem van der Veen (1932) trad in 1951 in dienst van de *Zwolse Courant*. Daar beoefende hij verscheidene journalistieke disciplines, ondermeer als kunstredacteur en theatercriticus. Daarnaast schreef hij jubileumboeken, theaterproducties, dichtbundels en vier delen *Zwolle in de achteruitkijkspiegel*. In 2004 en 2005 verschenen van zijn hand specials van het *Zwols Historisch Tijdschrift* over 'De busse van Skutte' en het bijzondere echtpaar Carina en Harro Bouman.

Ir. Trudy van Es (1968) studeerde landschapsarchitectuur in Wageningen. Zij werkt freelance als landschapsarchitect aan ondermeer landschappelijk en cultuurhistorisch onderzoek.

Drs. Ingrid Wormgoor (1956) is historicus en werkt freelance. Tot 2001 woonde ze in Zwolle. Ze maakte jaren deel uit van de redactie van het *Zwols Historisch Tijdschrift* en schreef verschillende publicaties over Zwolle.

Colofon

Het *Zwols Historisch Tijdschrift* is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

F. Oude Ophuis, *secretaris*

R. Tillema-Hanf, *penningmeester*

S. ten Veen, J. Bouma, M. Schneiders,

P. Winters, *leden*

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:
postbus 1448, 8001 BK Zwolle
telefoon: 038-4211695 (voicemail)

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:
J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarieven lidmaatschap:

€ 25 /jaar

Studenten

€ 22 /jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulten, *eindredacteur*,

E.A. van Dijk, W.A. Huijsmans, F. Inklaar,

M. van der Laan, H.A. Stalknecht, J. van de Wetering.

Redactieadres: Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

historisch centrum overijssel

GESCHIEDENIS
LEEFT!

kijk ook op

www.historischcentrumoverijssel.nl

voor alle actuele informatie

BROUWER ANTIEK

Diezerplein 14 - 8021 CV Zwolle

Tel. (038) 4539355

Donderdag t/m zaterdag van 11- 18 uur
Andere tijden na afspraak

Te koop gevraagd:

Historische "kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijd Makelaars B.V.

VAN DER REIJD

Makelaars B.V.

VBO **MAKELAAR**

Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55 Tel. 038-4221206
8011 TM Zwolle Fax 038-4224318

In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste Koffie van Zwolle....
- Uitgebreide lunch-en avondkaart....
- Heeft U wat te vieren, vraag naar de mogelijkheden.....
- Elke acht weken nieuwe expositie....
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging.....

Een plek om te onthouden.....

WAANDERS

uitgevers drukkers boekverkopers

boekverkopers

Eiland 9, Zwolle

Telefoon (038) 421 53 92

uitgevers / drukkers

Faradaystraat 17, Zwolle

Telefoon (038) 467 34 00 / 467 34 50